

Niina Lehtomäki

TUOMIOISTUIN LAPSEN EDUN VALVOJANA HUOLTORIIDOISSA

TUOMIOISTUIN LAPSEN EDUN VALVOJANA HUOLTO- RIIDOISSA

Niina Lehtomäki
Opinnäytetyö
Kevät 2014
Liiketalouden koulutusohjelma
Oulun ammattikorkeakoulu

TIIVISTELMÄ

Oulun ammattikorkeakoulu
Liiketalouden koulutusohjelma, oikeuden ja hallinnon suuntautumisvaihtoehto

Tekijä: Niina Lehtomäki

Opinnäytetyön nimi: Tuomioistuin lapsen edun valvojana huoltoriidoissa

Työn ohjaaja: Katja Sankala

Työn valmistumislukukausi ja -vuosi: Kevät 2014

Sivumäärä: 61

Vanhempien erotessa ratkaistavaksi tulevat lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen liittyvät kysymykset. Mikäli vanhemmat eivät pääse lapsen asioista keskenään sopimukseen, huoltoriitaan haetaan ratkaisua tuomioistuimelta. Tuomioistuimessa lapsiasioita ratkaistaan sekä riita-asiaain oikeudenkäynnissä että tuomioistuinsovittelussa.

Opinnäytetyössäni käsitellään huoltoriitaprosessia tuomioistuimessa. Työni tarkoituksena on selvittää lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan riita-asian käsittelyprosessi oikeudenkäynnissä sekä tuomioistuinsovittelussa. Lisäksi työssäni tuodaan esille, millä tavoin tuomioistuin valvoo lapsen etua huoltoriidoissa sekä millä tavoin asiantuntija-avusteinen tuomioistuinsovittelu turvaa lapsen etua. Opinnäytetyön tutkimusmenetelmänä on lainoppi. Ensisijaisena lähdemateriaalina käytetään voimassa olevaa lainsäädäntöä, lakien esitöitä, oikeuskäytäntöä sekä oikeuskirjallisuutta.

Aiheeni on ajankohtainen. Huoltoriidat ja niiden työläisyys on saanut paljon huomiota yhteiskunnallisessa keskustelussa viime vuosien aikana. Vuoden 2011 alussa käynnistettiin useassa tuomioistuimessa kokeilu asiantuntija-avustajan käytöstä lapsiasioiden tuomioistuinsovittelussa. Kokeilussa saadut tulokset ovat olleet positiivisia. Kokeilun päättymisen jälkeen huolto- ja tapaamisriitojen tuomioistuinsovittelusta on lisätty erillinen 1.5.2014 voimaan tullut luku lapsenhuoltolakiin, ja tätä myöten käytäntö on valtakunnallistunut.

Lopputuloksena todettiin, että tuomioistuimen tulee ottaa lapsen etu huomioon useassa huoltoriidan käsittelyvaiheessa. Eri ratkaisuvaihtoehtoja harkitessaan tuomioistuimen on ennakoitava, miten lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta annettu päätös parhaiten toimii lapsen arjessa. Ennen kaikkea tuomioistuin ei voi ratkaista tai vahvistaa sopimusta, jonka se katsoo olevan lapsen edun vastainen.

Asiasanat: *lapsen huolto, tapaamisoikeus, huoltoriita, tuomioistuinsovittelu, lapsen etu*

ABSTRACT

Oulu University of Applied Sciences
Degree Programme in Business Economics, Option of Law and Administration

Author: Niina Lehtomäki

Title of thesis: Court of justice as supervisor of child's best interest in custody disputes

Supervisor: Katja Sankala

Term and year when the thesis was submitted: Spring 2014 Number of pages: 61

When parents divorce or otherwise finish their relationship they should resolve how the child's custody, living and the visiting rights will be organized. If parents cannot find the solution by themselves, custody disputes will be resolved in the court of justice. Children's issues are resolved in the court of justice as a civil proceeding or as a judicial mediation case.

This thesis dealt with the process of custody dispute in the court of justice. The purpose of this study was to describe the court process and the judicial mediation in issues of child custody and visitation. In addition, the work highlighted the way in which the court of justice supervises the interests of the child in custody disputes, as well as the way in which expert-assisted court mediation secures interests of the child. The research method of this thesis is juridical. The research material was consolidated legislation, the government bills, releases on Ministry of Justice and the juridical literature related to the topic.

This particular topic is of current interest. At the beginning of year 2011 started an experiment using an expert assistant as a part of judicial mediation in the child's custody cases. The results of this experiment were proved to be successful and it has become a state practice.

As a result, it can be stated that the court of justice should take the best interest of the child into account in several different phases during the process. When considering different solutions the court of justice must anticipate how the given decree of child's custody, living and visiting rights best serves the child's everyday life. Above all the court of justice cannot resolve or confirm the agreement, which it considers to be contrary to the child's best interest.

Keywords: *child's custody, visiting rights, custody dispute, judicial mediation, child's best interest*

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	7
2 LAPSEN HUOLTO, ASUMINEN JA TAPAAMISOIKEUS	11
2.1 Huollon määräytyminen.....	12
2.2 Huoltomuodot	13
2.3 Lapsen asuminen	16
2.4 Tapaamisoikeus.....	18
3 LAPSEN OIKEUDET	21
3.1 Lapsen perusoikeudet.....	21
3.2 Lapsen määräämisoikeus ja lapsen kuuleminen	22
3.3 Lapsen etu.....	26
4 HUOLTORIITA TUOMIOISTUIMESSA.....	28
4.1 Hakemusasian vireilletulo	28
4.2 Hakemusasian käsittely	31
4.3 Päätös lapsiasiassa	35
4.4 Väliaikaismääräys	37
4.5 Sosiaalitoimen selvitys.....	39
5 TUOMIOISTUINSOVITTELU LAPSIASIOISSA	41
5.1 Sovittelun edellytykset, tarkoitus ja osapuolet	42
5.2 Sovittelun kulku.....	43
5.3 Kokemuksia asiantuntija-avusteisesta tuomioistuinsovitte- lusta.....	48
6 JOHTOPÄÄTÖKSET	50
7 POHDINTA	55
LÄHTEET	58

LYHENTEET

AL	Avioliittolaki (13.6.1929/234)
HE	Hallituksen esitys
HTA	Asetus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (28.6.1994/556)
HTL	Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (8.4.1983/361)
HTTpL	Laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian täytäntöönpanosta (16.8.1996/619)
HolhTL	Laki holhoustoimesta (1.4.1999/442)
IsyysL	Isyyslaki (5.9.1975/700)
KKO	Korkein oikeus
LaVM	Lakivaliokunnan mietintö
LOS	YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista (20.11.1989)
LSL	Lastensuojelulaki (13.4.2007/417)
OK	Oikeudenkäymiskaari (1.1.1734/4)
TuomSovL	Laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa (29.4.2011/394)

1 JOHDANTO

Vuosittain noin 30 000 lasta kokee vanhempiensa avioeron. (HE 186, 2013 vp, 4). Avioerot ja avoliittojen hajoamiset monine vaikutuksineen koskevat parisuhteen osapuolten ohella myös perheen lapsia. Erojen yhteydessä yksi keskeisiä asioita onkin ratkaista perheen alaikäisten lasten huoltoon liittyvät kysymykset. Toisinaan vanhemmat eivät pääse keskenään yksimielisyyteen lapsen huollon järjestämisestä ja lapsen huoltoa, asumista tai tapaamisoikeutta koskevalle riita-asialle haetaan ratkaisua tuomioistuimesta. (Litmala 2002, 3.) Vuonna 2013 tuomioistuimessa ratkaistiin yhteensä 1413 lapsen huoltoa koskevaa asiaa (Tilastokeskus 2014a, hakupäivä 10.6.2014). Lisäksi sosiaalitoimessa lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta vahvistettiin viime vuoden aikana yli 46 000 sopimusta (Terveysten ja hyvinvoinnin laitos 2014, 1). Kaiken kaikkiaan lapsen asioita koskevien viranomaispäätösten vuotuinen määrä onkin varsin mittava. (Litmala 2002, 3.)

Suomessa oli vuoden 2013 lopussa yhteensä 576 000 lapsiperhettä, joissa oli kaiken kaikkiaan 1 057 000 alaikäistä lasta. Keskimääräinen lapsiluku viime vuonna oli 1,84. Lapsiperheisiin kuuluu 40 prosenttia väestöstä. Avioparin perhe on yleisin perhemuoto lapsiperheissä. Lapsiperheistä 60 prosenttia on avioparin perheitä, kun taas avoparien perheiden osuus on vajaa 20 prosenttia kaikista lapsiperheistä. Lapsiperheiden määrä on ollut hitaassa laskussa viimeisten kymmenen vuoden aikana. Lapsiperheiden määrään vaikuttavat esimerkiksi syntyvien ja täysikäistyvien ikäluokkien koot sekä kansainvälinen muuttoliike. (Tilastokeskus 2014b, 1.)

Huoltoriidalla tarkoitetaan hakemusasioina tuomioistuimessa vireille tulevia asioita, joissa ratkaistavana on lapsen huolto, asuminen tai tapaamisoikeus (HTL 14.1 §; Litmala 2002, 114). Huoltoriidat poikkeavat monin tavoin muista tuomioistuimessa käsiteltävistä siviilioikeudellisista asioista. Lasta koskevassa asiassa tuomioistuimen tavoitteena on löytää ratkaisu, jonka pohjalta lapsi ja vanhemmat voivat rakentaa arkielämänsä oikeudenkäynnin jälkeen. Päätöksen vaiku-

tukset eivät ulotu pelkästään asianosaisina oleviin vanhempiin, vaan ennen kaikkea oikeudenkäynnin ulkopuoliseen tahoon eli lapseen. (Aaltonen 2009, 17–18.) Asian ratkaisu ei siis ole sidoksissa esimerkiksi vanhempien vaatimuksiin tai siihen, mitä vanhemmat esittävät asian ratkaisemiseksi. Tuomioistuimen päätös tulee aina tehdä erityisesti lapsen edun näkökulmasta. (HTL 10.1 §; Gottberg 1999, 19.)

Pitkittyneen huoltoriidan kustannukset ovat pienimmilläänkin kymmeniätuhansia euroja, mutta Lastensuojelun keskusliiton tilaaman selvityksen mukaan kokonaiskulut voivat nousta jopa satoihin tuhansiin euroihin. Kokonaiskulut koostuvat oikeudenkäynneistä, sosiaalitoimen olosuhdeselvityksistä, oikeudenpäättökseen täytäntöönpanosovittelusta ja psyykkisen tilan arvioinneista. Luonnollisesti kin kustannukset ovat sitä suuremmat mitä pidempään prosessi kestää. Aikaa vievä prosessi rasittaa kukkaron lisäksi valitettavasti myös huoltoriidan kohteena olevaa lasta, joka pahimmassa tapauksessa joutuu toimimaan pelinappulana vanhempien riitelyn keskellä. (Lastensuojelun keskusliitto 2010, hakupäivä 7.6.2014)

Opinnäytetyössäni käsitellään huoltoriitaprosessia tuomioistuimessa. Opinnäytetyöni tarkoitus on ennen kaikkea kiinnittää huomiota siihen, miten tuomioistuin valvoo lapsen etua huoltoa, asumista tai tapaamisoikeutta koskevan riita-asian käsittelyssä tuomioistuimessa. Sen sijaan lapsen edun valvomista ei tässä työssä tarkastella muiden osapuolten tai viranomaisten, kuten vanhempien ja sosiaalitoimen kannalta. Myös elatusasiat on rajattu kokonaan työni ulkopuolelle. Raportissa tuodaan esille, mikä rooli tuomioistuimella on lapsen edun valvojana lapsen huoltoriitojen oikeudenkäynnissä sekä tuomioistuinsovittelessa. Lisäksi opinnäytetyössäni tarkastellaan, miten uusi asiantuntija-avusteinen tuomioistuinsovittelevuus turvaa lapsen etua.

Tutkimusongelmat työssäni ovat:

1. Millainen on huoltoriitojen käsittelyprosessi oikeudenkäynnissä ja tuomioistuinsovittelussa?
2. Miten tuomioistuin valvoo lapsen etua huoltoriidoissa?
3. Millä tavoin asiantuntija-avusteinen tuomioistuinsovittelu turvaa lapsen etua?

Opinnäytetyölläni ei ole toimeksiantajaa, vaan tutkimuksen lähtökohtana on oma mielenkiintoni. Kiinnostuin lapsioikeudellisista asioista suorittaessani ammattiharjoittelun Oulun käräjäoikeudessa kesällä 2010. Harjoittelun aikana pääsin seuraamaan muutamaa lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian suullista käsittelyä oikeudenkäynnissä. Tuolloin konkreettisesti näin, kuinka paljon erimielisyyksiä riitautuneilla vanhemmilla voi lapsen asioiden järjestämistä koskien olla. Istuntoa seuratessa myös havahduin siihen, miten helposti ilman lainsäädännön turvaa lapsi voi joutua pelinappulaksi vanhempien konfliktin keskellä. Opinnäytetyöni tuotoksena kirjoitetusta raportista voi olla informatiivista hyötyä eroaville vanhemmille, perheasioiden kanssa työskenteleville ammattilaisille tai muille lapsen asioista kiinnostuneille henkilöille.

Aiheeni on ajankohtainen. Huolto- ja tapaamisriitojen tuomioistuinsovittelusta on lisätty erillinen 1.5.2014 voimaan tullut luku lapsenhuoltolakiin (HTL). Lakimuuoksen taustalla on vuoden 2011 alussa käynnistetty kokeilu asiantuntijan käytämisestä huoltoriitojen tuomioistuinsovittelussa. Sovittelussa tuomarin apuna oli lapsipsykologi tai sosiaalityöntekijä, joilla on pitkä kokemus eroperheiden kanssa työskentelystä. Yksi kokeilun keskeisimpiä päämääriä oli puuttua vanhempien väliseen riitaan mahdollisimman varhaisessa vaiheessa ja tätä kautta pyrkiä estämään konfliktin laajeneminen. Kokeilulla tavoiteltiin myös huoltoriitojen vähenemistä ja sen myötä tuomioistuinten sekä sosiaalitoimen niukkojen resurssien säästämistä. Tuomioistuinsovittelussa mukana olevan asiantuntija-avustajan tärkein tehtävä oli kuitenkin tuoda keskusteluun lapsen näkökulma ja näin ollen auttaa huoltoriidan osapuolia näkemään lapsen etu. (Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 25/2013, 13, 21, 56.)

Opinnäytetyön tutkimusmenetelmänä on lainoppi. Ensisijaisena lähdemateriaalina käytetään voimassa olevaa lainsäädäntöä, lakien esitöitä, oikeuskäytäntöä sekä oikeuskirjallisuutta. Keskeisimpiä lähteitä ovat laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (8.4.1983/361), jossa säädetään lapsen huollon ja tapaamisoikeuden määräytymisestä ja sisällöstä, oikeudenkäymiskaari (1.1.1734/4), joka säätelee huoltoriidan käsittelyä tuomioistuimessa, sekä laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa (29.4.2011/394), josta löytyvät säännökset huoltoriidan sovitteluprosessista.

Opinnäytetyön johdantoa seuraa neljä päälukua, joissa loogisesti edeten kerrotaan lapsen huollon ja tapaamisoikeuden sisällöstä ja tarkoituksesta, lapsen edusta sekä oikeuksista ja huoltoriidan käsittelyprosessista sekä oikeudenkäyntimenettelyssä että tuomioistuinsovittelussa. Kuudennessa pääluvussa on esitelty johtopäätökset, jossa tutkimuksessa saavutettu tieto nivotaan yhteen. Työn viimeisessä pääluvussa pohditaan työn onnistumista, käytettyjä menetelmiä sekä mahdollisia jatkotutkimusaiheita.

2 LAPSEN HUOLTO, ASUMINEN JA TAPAAMISOIKEUS

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta on säädetty lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetussa laissa (Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 8.4.1983/361). Tämän lapsenhuoltolain mukaan lapsen huollon tarkoituksena on turvata lapselle tasapainoinen kehitys sekä hyvinvointi lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten mukaisesti. Lisäksi huollon tulee turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet eritoten lapsen ja hänen vanhempiansa välillä. (HTL 1.1 §.) Huolto ja huoltajuus yhdessä tarkoittavat nimenomaan päätäntävaltaa lapsen henkilökohtaisista asioista (Gottberg 2007, 168). Lapsen huoltajilla puolestaan tarkoitetaan hänen vanhempiaan tai henkilöitä, joille huolto on uskottu. Laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta on määritelty, että lapsen huolto päättyy, kun lapsi täyttää kahdeksantoista vuotta tai sitä ennen menee avioliittoon (HTL 3.1-2 §.)

Lapsen huoltaja päättää lapsen hoidosta, kasvatuksesta, asuinpaikasta sekä muista henkilökohtaisista asioista. Huoltaja myös edustaa lasta tämän henkilöä koskevissa asioissa, jollei laissa ole muuta säädetty. (HTL 4.1 § ja 4.3 §.) Pääsääntöisesti lapsen edunvalvonta siis seuraa huoltoa, ja käytännössä lapsen holhous ja huolto ovat vain harvoin muilla kuin lapsen vanhemmilla (Litmala 2002, 106).

Avioliittolain 5 lukuun on sisällytetty perheasioiden sovittelua koskeva säännös. Avioliittolain nojalla sosiaalitoimi tarjoaa pyynnöstä perheille sovitteluapua sekä avioliiton aikaisiin että erotilanteessa syntyviin ongelmiin (AL 20 § ja 22 §). Perheasioiden sovittelu on parisuhteen osapuolten ja vanhempien käytettävissä oleva lakisääteinen kunnallinen palvelu, ja näin ollen perheasioiden sovittelun järjestäminen on kunnan velvollisuus (Aaltonen & Auvinen 2010, 1153).

Vaikka perheasioiden sovittelu on perheiden käytettävissä missä tahansa yhteiselämän vaiheessa, käytännössä sovitteluun hakeudutaan pääsääntöisesti vanhempien eroon liittyvien asioiden järjestämiseksi (Aaltonen 2009, 194). Ylei-

sin syy hakeutua perheasioiden sovitteluun on vanhempien eroon liittyvä lapsen huollon ja tapaamisoikeuden järjestäminen (Aaltonen ym. 2010, 1153). Sovittelijan on sovittelussa erityisesti kiinnitettävä huomiota lapsen aseman turvaamiseen (AL 21 §). Sovittelu perustuu vapaaehtoisuuteen, ja puolisoiden ohella myös muilla perheenjäsenillä on mahdollisuus osallistua sovitteluun. Tarkoituksena ei ole aina pyrkiä jatkamaan avioliittoa vaan pikemminkin löytää mahdollisimman toimiva ratkaisu, joka ottaa kaikkien osapuolten aseman huomioon myös mahdollisen avioeron jälkeen. (Gottberg 1999, 114–115.)

Perheasioiden sovittelu on erittäin luottamuksellista (Aaltonen 2009, 194). Sovittelijaa koskee AL 23 a §:n nojalla ankaroitu salassapitovelvollisuus. Sovittelijalla ei ole oikeutta ilmaista perheasioiden sovittelussa tietoonsa saatua asiaa sosiaali- tai muulle viranomaiselle ilman asiakkaan antamaa lupaa (Gottberg 1999, 115–116). Vanhempien tulee olla tietoisia, onko kyse perheasioiden sovittelusta vai jostain muusta toiminnasta, sillä ainoastaan sovittelumenettely kuuluu korostetun salassapidon piiriin (Aaltonen 2009, 194).

2.1 Huollon määräytyminen

Lapsen huoltajat voivat määräytyä kolmella eri tavalla: 1) lapsen syntymän perusteella, 2) sosiaalilautakunnan vahvistaman sopimuksen perusteella tai 3) tuomioistuimen päätöksellä (HTL 6-9 §). Lisäksi lapsen huolto voi olla joko yhteisesti lapsen vanhemmilla tai vastaavasti toinen lapsen vanhemmista huolehtii yksin lapsen huollosta. Lapsen huolto määräytyy siis eri tavoin erilaisissa perhemalleissa. Huoltajuus määräytyy lapsen syntymän perusteella siten, että vanhemmat, jotka lapsen syntyessä ovat avioliitossa keskenään, ovat kumpikin lapsensa huoltajia (HTL 6.1 §). Avioliittoon perustuvaa isyysolettamaa pidetään lähtökohtaisperiaatteena; aviomies on lapsen isä, kun lapsi on syntynyt avioliiton aikana (Isyyslaki 5.9.1975/700 2 §). Jos taas toinen vanhemmista on yksin lapsen huoltaja, ja vanhemmat menevät keskenään naimisiin, heistä tulee yhdessä lapsensa huoltajia (HTL 6.2 §). Sen sijaan äidistä tulee yksin lapsen huoltaja, jos hän ei ole avioliitossa (HTL 6.1 §). Isyyden vahvistamisen jälkeenkin lapsen äiti pysyy yksin lapsen huoltajana, mikäli lapsen vanhemmat eivät sovi

lapsen huollosta tai tuomioistuin tarpeen vaatiessa anna päätöstä lapsen huollosta (Litmala 2002, 61–62).

Lapsen syntymän yhteydessä määräytynyttä huoltajuutta voidaan myös muuttaa tuomioistuimen tekemän päätöksen perusteella tai vanhempien keskenään tekemällä sopimuksella, jonka sosiaaliviranomainen vahvistaa (HTL 7-9 §). Lain mukaan vanhemmilla on mahdollisuus sopia siitä, että lapsen huolto uskotaan molemmille vanhemmille yhteisesti tai että huolto uskotaan yksin toisella vanhemmalle. Jos vanhemmat eivät asu yhdessä, he voivat huollon lisäksi sopia myös siitä, kumman vanhemman luona lapsi asuu ja miten lapsi tapaa muualla asuvaa vanhempaansa. (HTL 7 §.) Vanhempien sopimusvallan rajat lapsen huoltoa koskien on määriteltä säännöksessä sitovasti (Litmala 2002, 63). Vanhempien tulee tehdä sopimus kirjallisesti ja esittää se vahvistettavaksi lapsen asuinpaikan sosiaalilautakunnalle (HTL 8.1 §). Sosiaalilautakunnan vahvistama sopimus on voimassa ja voidaan panna täytäntöön samoin kuin tuomioistuimen antama lainvoimainen päätös (HTL 8.4 §).

Mikäli lapsen huoltoon liittyvistä kysymyksistä ei päästä sopimukseen, riidat ratkaistaan tuomioistuimessa (Gottberg 2007, 165). Tuomioistuin voi tehdä päätöksen siitä, että lapsen huolto uskotaan molemmille vanhemmille yhteisesti tai yksin toiselle vanhemmalle. Tuomioistuin voi myös päättää, että lapsen tulee asua toisen vanhempansa luona, jos vanhemmat eivät asu yhdessä, ja lapsella on oikeus pitää yhteyttä sekä tavata sitä vanhempaansa, jonka luona hän ei asu. Lapsen huolto voidaan myös vanhempien ohella tai sijaan uskoa yhdelle tai useammalle henkilölle, joka on antanut tähän suostumuksensa. (HTL 9.1 §.)

2.2 Huoltomuodot

Yhteishuollosta puhutaan silloin, kun huoltajuus on uskottu molemmille vanhemmille. Yhteishuollossa huoltajilla on yhteistoimintavelvollisuus, jonka puitteissa huoltajat vastaavat yhdessä lapsen huoltoon kuuluvista tehtävistä ja tekevät yhdessä lasta koskevat päätökset, jollei toisin ole säädetty. (HTL 1:5.1 § ja HTL 2:7.1 §.) Huoltajien tulee tehdä yhdessä päätökset ainakin merkittävistä

ja lapsen tulevaisuuden kannalta tärkeistä asioista. Lain esitöissä tällaisina asioina on pidetty esimerkiksi lapsen asuinpaikan valintaa, mahdollista muuttoa ulkomaille, koulutusta ja terveydenhoitoa. Lain esitöissä tällaisiksi asioiksi on nimetty esimerkiksi lapsen asuinpaikan valinta, mahdollinen muutto ulkomaille, koulutus ja terveydenhoito. (HE 224/1982 vp, 14.) Yhteistoimintavelvollisuuden ehdottomuutta on kuitenkin rajoitettu siten, että huoltaja voi lapsen edun nimissä päättää lapsen asiasta yksinkin, jos toinen huoltaja ei matkan, sairauden tai muun syyn vuoksi voi osallistua lasta koskevan päätöksen tekemiseen ja tämän suostumuksen puuttumisesta aiheutuisi haittaa (HTL 1:5.2 §). Yhteishuolto on kiteytettynä yhteistä päätöksentekoa ja vastuun kantamista lapsesta. Sen sijaan huoltomuodolla ei ole mitään tekemistä sen kanssa, kumman luona lapsi asuu tai kuinka paljon hän tapaa muualla asuvaa vanhempaansa. (Gottberg 2010, 172.)

Yhteishuolto määrätään lähes poikkeuksetta silloin, kun vanhemmat ovat siitä yhtä mieltä. Sen sijaan tilanteesta tulee ongelmallinen silloin, kun vanhemmat ovat huoltomuodosta eri mieltä. (Aaltonen 2009, 29). Huoltolakia koskevan hallituksen esityksen mukaan huollon myöntäminen muille kuin yksimielisille vanhemmille ei pääsääntöisesti tule kyseeseen, sillä ei voida olettaa, että sellaisessa tilanteessa vanhemmat pystyisivät toimimaan tyydyttävästi yhdessä huoltajina (HE 224/1982 vp, 16).

Yksinhuollossa lapsen huolto uskotaan yksin toiselle vanhemmalle (HTL 2:7.3 §). Mikäli lapsi määrätään yksin toisen vanhemman huoltoon, huoltaja käyttää yksin päätösvaltaa kaikissa lapsen asioissa. Yksinhuoltoon ei ole mahdollista liittää määräyksiä, joilla huollosta erotetulle vanhemmalle annettaisiin oikeus osallistua päätöksentekoon joissain lapsen asioissa. (Aaltonen 2009, 33.) Huoltoratkaisua tehtäessä on syytä muistaa myös se, että mahdollisesta tapaamis-oikeudesta huolimatta huollosta kokonaan erotettu vanhempi on todellisuudessa varsin erillään lapsen elämästä (Gottberg 2010, 174.)

Rajoitetulla yhteishuollolla tarkoitetaan eräänlaista työnjakoa huoltajien kesken. Lastenhuoltolakiin tuomioistuimelle on sisällytetty mahdollisuus antaa mää-

räyksiä huoltajan tehtävistä, oikeuksista, velvollisuuksista sekä päättää huoltajien välisestä tehtävien jaosta, mikäli lapsella on kaksi tai useampia huoltajia. (HTL 2:9.3 §.) Rajoitettu yhteishuolto tarjoaa mahdollisuuden huomioina perheen olosuhteet ja tilanteet yksilöidymmin kuin perinteinen yhteis- tai yksinhuolto. Huolto voidaan pitää yhteisenä mutta samalla määrätä perushuolto kuuluvaksi kokonaan toiselle huoltajalle, kun taas toiselle huoltajalle säilytetään myötämääräämisoikeus tiettyihin erikseen lueteltuihin asioihin. Tällaisia ovat esimerkiksi lapsen nimestä ja uskontokunnasta päättäminen. Mikäli työnjakoyhteishuolto ei ole mahdollinen, toiselle vanhemmalle voidaan kuitenkin erillismääräyksiin antaa oikeus saada tietoja lapsesta sopimuksessa tai päätöksessä nimetyiltä viranomaisilta, esimerkiksi lapsen päivähoidosta, koulusta tai terveydenhuollosta. (Gottberg 2010, 174.)

Tuomioistuin voi antaa määräyksen, jonka mukaan huollosta erotetulla vanhemmalla on oikeus käyttää huoltajalle kuuluvaa oikeutta saada viranomaisilta lasta koskevia tietoja, mikäli sitä voidaan pitää lapsen edun mukaisena. (Ään.) (KKO 10.2.2002 T 26, Finlex.)

Tuomioistuimissa käsitellään myös melko paljon **oheishuoltajuutta** koskevia hakemuksia (Aaltonen 2009, 67). Lapsen huolto voidaan vanhempien ohella uskoa henkilölle, joka on antanut siihen suostumuksensa (HTL 9.1 § 4 k.). Vaikka oheishuoltaja saa lähtökohtaisesti samat oikeudet lapsen asioista päättämiseen kuin huoltajavanhempikin, osa lasta koskevista oikeuksista ja velvoitteista on laissa liitetty yksinomaan vanhemmuuteen (Aaltonen 2009, 66). Lapsenhuoltolain mukaan lapsi esimerkiksi voidaan määrätä asumaan vain vanhempansa luokse ja vastaavasti lapselle voidaan vahvistaa tapaamisoikeus vain vanhempaansa nähden (HTL 9.1 §).

Oheishuoltajaksi ehdotettu henkilö ei voi itse toimia asiassa hakijana (HTL 14 §). Mikäli hakijoina eivät ole lapsen vanhemmat eikä heidän suostumustaan ole liitetty hakemukseen, heille on mahdollisuuksien mukaan varattava tilaisuus tulla kuulluksi (HTL 15.1 §). Oheishuoltajan määräämisen perusteista ei ole erikseen säädetty huoltolaissa, minkä vuoksi oheishuollon tarvetta arvioidaan yksinomaan lapsen edun kannalta. Tyypillisimmin oheishuoltajuutta haetaan

tilanteissa, jossa lapsen lähihuoltaja on uudessa avio- tai avoliitossa ja oheishuoltajaksi haetaan uutta puolisoa tai asuinkumppania, samaa sukupuolta oleva pari hakee parisuhteen toista osapuolta biologisen lapsen oheishuoltajaksi tai lähihuoltajalla on esimerkiksi mielenterveys- tai päihdeongelmia ja oheishuoltajaa haetaan lähihuoltajan vanhemmuuden tueksi. (Aaltonen 2009, 66–67.)

A:n kanssa rekisteröimättömässä parisuhteessa elävä B määrättiin A:n ohella A:n vuonna 2006 syntyneen tyttären huoltajaksi. Kysymys oli siitä, onko edellytyksiä uskoa huoltoa äidin ohella tämän kanssa rekisteröimättömässä parisuhteessa elävälle kumppanille, joka oli antanut tähän suostumuksensa. (KKO 2.3.2010 T 424, Finlex.)

Siinä tapauksessa, mikäli vanhemmat tai toinen heistä ovat lapsensa huoltajia, tuomioistuin voi uskoa lapsen huollon 9 §:n 1 momentin kohdan mukaisesti vanhempien sijasta yhdelle tai useammalle henkilölle vain sillä edellytyksellä, että tähän on lapsen kannalta erityisen painavia syitä (HTL 9.2 §). Lapsenhuoltolaissa vanhemman erottamiselle kokonaan lapsensa huoltajuudesta on asetettu korkea kynnyks, ja tämän vuoksi **sijaishuoltajuutta** koskevia hakemukset ovat hyvin harvinaisia tuomioistuimissa (Aaltonen 2009, 70). Huolto voidaan siirtää ulkopuoliselle henkilölle esimerkiksi silloin, kun lapsi on ollut pitkään kasvatettavana jossakin muualla kuin huoltajiensa luona ja tosiasiallisesti juurtunut sinne niin, että lapsen siirtäminen huoltajien luo olisi selvästi vastoin hänen etuaan (Gottberg 2007, 166). Harkittaessa huollon siirtämistä lapsen vanhemmilta jollekin muulle henkilölle on katsottu, että lapsen mielipiteelle tulee antaa tavalista suurempi painoarvo. Tilanteessa, jossa vanhempien olinpaikasta ei ole tietoa, on kuitenkin jo itsessään riittävän painava ja perusteltu syy määrätä lapselle uusi huoltaja vanhempien sijasta. (Aaltonen 2009, 70.)

2.3 Lapsen asuminen

Kotikuntalain (11.3.1994/201) mukaan henkilön – alaikäisenkin – kotikunta ratkeaa itsenäisesti perhesuhteista sinällään riippumatta. Henkilön kotikunta on se kunta, jossa hän asuu. Vastasyntyneen lapsen kotikunnaksi määräytyy se kunta, joka on lapsen äidin kotikunta lapsen syntyessä. (Kotikuntalaki 2.1 §.) Vas-

taavasti lapsen muuttaessa hänestä on tehtävä muuttoilmoitus (Kotikuntalaki 7.1 §). Tavallisimmin lapsi muuttaa yhdessä huoltajansa tai huoltajiensa kanssa tai vähintäänkin huoltajiensa suostumuksella (Gottberg 1999, 52). Mikäli muuttoilmoituksen on tehnyt alle 15-vuotias lapsi, kotikuntalain 15 §:n mukaan maistraatin on varattava lapsen huoltajille tilaisuus antaa määräajassa selvitys ilmoituksen johdosta.

Vaikka vanhemmilla on mahdollisuus sopia asumisratkaisusta haluamallaan tavalla, lapsen tulisi virallisesti asua vain yhdessä paikassa eli toisen vanhemman luona. Lapsen päivähoitopaikka sekä koulupiiri määräytyvät sen mukaan, missä lapsi virallisesti asuu. (Litmala 2002, 82.) Myös asumistukea myönnettäessä lapsi voidaan katsoa kuuluvaksi vain toisen vanhemman ruokakuntaan. Viime kädessä pelkästään lapsen asumiseenkin liittyvän riidan ratkaisee tuomioistuim. (Gottberg 2010, 175.)

Lapsenhuoltolaissa huoltajien yhteistoiminnasta on säädetty siten, että mikäli vanhemmilla on yhteishuolto, ei se vanhemmista, jonka luona lapsi asuu, voi kuitenkaan yksipuolisesti päättää lapsen virallisen asuinpaikan muutoksesta (HTL 5.1 §). Lapsen asuinpaikka ei muutu pelkällä muuttoilmoituksella, vaikka lapsi muuttaisikin toisen vanhempansa mukana toiselle paikkakunnalle. Hallinnollisella kotipaikkamerkinnällä on pelkästään toteava merkitys eikä se mitenkään vaikuta osapuolten siviilioikeudellisiin huolto- ja vastuusuhteisiin. Mikäli muutosta tai asuinpaikasta ei päästä huoltajien kesken sopimukseen, asia ratkaistaan tuomioistuimen päätöksellä, joka voidaan kiireellisissä tapauksissa antaa myös väliaikaisena. (Litmala 2002, 83.)

Vuoroasumisella tarkoitetaan sitä, että vanhempien asuessa erillään lapsi viettää lähes saman verran ajastaan kummankin vanhemman luona (Aaltonen 2009, 97). Huoltolaki ei mahdollista lapsen asumisen jakamista tuomioistuimen päätöksellä tai sopimuksella, joten vuoroasuminen voidaan käytännössä toteuttaa vain määräämällä lapsi asumaan toisen vanhemman luona ja vahvistamalla toiselle vanhemmalle niin laaja tapaamisoikeus, että tosiasiallisesti lapsi asuu yhtä paljon kummankin vanhempansa luona (HTL 2:9.1 § 2 k.; Aaltonen 2009,

97). Ratkaisut vuoroasumisesta näyttävät yleistyneen viime vuosina. Asumis- ja tapaamisjärjestelyt eivät kuitenkaan saa perustua pelkästään vanhempien taloudellisiin intresseihin tai siihen, että vanhemmat ratkaisevat oman riitansa jakamalla lapsen ajan tasan huomioimatta sitä, miten lapsi jatkuvan muuttamisen kokee. Näin ollen asumisratkaisunkin tulee ennen kaikkea olla lapsen edun mukainen. (Gottberg 2010, 175.)

2.4 Tapaamisoikeus

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain mukaan tapaamisoikeuden tarkoituksena on turvata lapselle oikeus pitää yhteyttä ja tavata vanhempansa, jonka luona lapsi ei asu (HTL 2 §). Lähtökohtana ei siis ole tapaaja-vanhemman oikeus tavata lastaan, vaan tarkoituksena on suojata ja edistää lapsen turvallista ja tasapainoista suhdetta kumpaankin vanhempansa näiden keskinäisen suhteen laadusta riippumatta (Ali-Keskikylä 2008, 7). Lapsen vanhempien tulee keskinäisessä yhteisymmärryksessä pyrkiä toteuttamaan tapaamisoikeus siten, että se turvaa huoltolain 1 §:ssä säädetyn lapsen hyvän huollon toteutumisen. Vanhempien tulisi näin ollen erilaisia tapaamisoikeuden toteuttamisen vaihtoehtoja harkitessaan pyrkiä sellaiseen ratkaisuun, joka parhaiten turvaa lapsen tasapainoisen kehityksen ja hyvinvoinnin lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten mukaisesti (Ali-Keskikylä 2008, 8).

Lapsenhuoltolaissa ei ole säädetty suoranaista sanktioista lapsen tapaamisoikeuden loukkaukselle. Siitä huolimatta tapaamisten perusteeton estäminen tai niiden laiminlyönti saattaa johtaa huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta annetun päätöksen muuttamiseen. (Litmala 2002, 86.) Lapsen huoltoa tai tapaamisoikeutta koskevaa sosiaalilautakunnan vahvistamaa sopimusta tai tuomioistuimen päätöstä voidaan muuttaa, mikäli olosuhteet ovat sopimuksen vahvistamisen tai päätöksen antamisen jälkeen muuttuneet tai jos tähän muutoin on aihetta (HTL 12 §).

Vanhemmilla on mahdollisuus sopia siitä, että lapsella on oikeus vanhempien sopimalla tavalla pitää yhteyttä ja tavata vanhempansa, jonka luona lapsi ei

asu (HTL 7.1 § 4 k.). Kunnan sosiaalilautakunta vahvistaa vanhempien tekemän sopimuksen, jolloin se voidaan myös panna täytäntöön niin kuin tuomioistuimen antama lainvoimainen päätös (HTL 8.1 ja 8.4 §). Tapaamisoikeus on täytäntöönpantavissa vain lapsen ja tämän vanhemman välille eikä siis esimerkiksi lapsen ja tämän isovanhemman välille. Vanhemmilla on tietenkin mahdollisuus keskenään sopia lapsen ja tämän muun läheisen sukulaisen välisestä tapaamisoikeudesta, mutta sopimusrikkomuksen sattuessa kyseinen sopimus ei ole pantavissa täytäntöön. (Ali-Keskikylä 2008, 8.) Tapaamisoikeuden laajuudesta ja sisällöstä ei ole säännöstä lainsäädännössä, joten asia on ratkaistava aina tapauskohtaisesti. Periaatteessa tapaamisoikeus voidaan vahvistaa niinkin laajaksi, että lapsi oleskelee yhtä paljon kummankin vanhempansa luona. Tällaisesta ratkaisusta käytetään nimitystä vuorotteleva asuminen, josta kerrottiin tarkemmin luvussa 2.4. (Gottberg 2010, 175.)

Tuomioistuimen tulee hylätä hakemus, mikäli tapaamisoikeuden täytäntöönpano on selvästi lapsen edun vastainen olosuhteiden muuttumisen tai muun syyn vuoksi (Laki lapsen huoltoja ja tapaamisoikeutta koskevan asian täytäntöönpanosta 16.8.1996/619 4:14.1 §). Tällainen syy voi olla esimerkiksi se, että lapsi on pitkähkön ajan kuluessa vieraantunut tapaamista haluavasta vanhemmastaan. Tapaamisoikeusasia joudutaan tällaisessa tapauksessa järjestämään uudestaan joko vanhempien sopimuksella tai tuomioistuimen päätöksellä. (Peuralahti 2012, 93.) Täytäntöönpano estyy lisäksi aina 12 vuotta täyttäneen lapsen sitä vastustaessa ja myös alle 12-vuotiaan lapsen vastustaessa täytäntöönpanoa, mikäli lasta pidetään niin kehittyneenä, että hänen tahtonsa voidaan kiinnittää huomiota (HTTpL 2 §).

Ellei täytäntöönpanolle ole esteitä, tuomioistuin voi panna tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöön velvoittamalla hakijan vastapuolen sallimaan lapsen ja hakijan väliset tapaamiset sakon uhalla sekä ryhtymään muihin toimenpiteisiin tapaamisen toteuttamiseksi tarvittaessa (HTTpL 16.1-2 §). Uhkasakko tuomitaan maksettavaksi, jos päätöstä ei noudateta (Peuralahti 2012, 93). Tapaamisoikeuden täytäntöönpano voidaan toteuttaa myös määräämällä lapsi noudettavaksi, jos voidaan pitää todennäköisenä, että tapaaminen muu-

toin jää toteutumatta, ja jos tähän on lapsen edun kannalta erittäin painavia syitä (HTTpL 16.3 §). Kun tuomioistuin on määrännyt lapsen noudettavaksi, toimivalta asian täytäntöönpanossa kuuluu ulosottomiehelle (HTTpL 21.1 §). Lapsen nouto on aina vasta viimesijainen vaihtoehto, kun uhkasakot ovat osoittautuneet riittämättömiksi (Peuralahti 2013, 93).

Lapsen tapaamisoikeutta ei voida toteuttaa väkisin, mikäli etävanhempi, jonka luona lapsi ei vakituisesti asu, ei halua tavata lasta (Peuralahti 2012, 30). Mikäli lasta tapaava vanhempi on aktiivinen ja halukas tapaamaan lasta, hän saa lähivanhemman perusteettomasti estämät tapaamiset toteutumaan viime kädessä täytäntöönpanon kautta. Sen sijaan etävanhemman ollessa passiivinen tai haluton käyttämään tapaamisoikeutta, lapsen lähivanhempi ei voi hakea täytäntöönpanoa lapsen puolesta. (Gottberg 2010, 178.) Lapsi ei myöskään voi hakea tapaamisoikeuden toteuttamista omissa nimissään eikä tapaamisoikeuden täytäntöönpanoa ole mahdollista laittaa vireillä sosiaalilautakunnan aloitteesta (Peuralahti 2012, 30). Näiltä osin lapsen oikeus tavata vanhempansa voidaan tulkita vajavaiseksi oikeudeksi (Gottberg 2010, 178).

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun päätöksen täytäntöönpanosta annetun lain mukaan ulosotonhaltija voi päättäessään lapsen tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta asettaa uhkasakon sille vanhemmalle, jonka luona lapset asuvat, jos tämä ei ole noudattanut päätöstä. Sitä vastoin laissa ei ole säännöksiä pakkokeinoista sen vanhemman, jonka luona lapsi ei asu, velvoittamiseksi noudattamaan lapsen tapaamis- ja luonapito-oikeutta koskevaan päätöksen sisältyviä määräyksiä tapaamisen ja luonapidon ehdoista. (KKO 18.3.1991 T 894, Finlex.)

3 LAPSEN OIKEUDET

Lapsen oikeuksilla ja tarpeilla on kaksoissidos, sillä lasten tarpeet määrittävät heidän oikeuksiaan ja oikeudet puolestaan heijastuvat lasten tarpeisiin. Tarpeet ovat ainakin osittain konkreettisia ja ainutkertaisia, kun taas oikeudet ovat luonteeltaan varsin yleisiä ja säännönmukaisuuteen perustuvia. Jokaisella lapsella on yksikölliset tarpeensa, ja toisaalta heitä koskevia tilanteita on yhtä paljon kuin yksittäisiä lapsia, joten erilaisten variaatioiden määrä on valtaisa. Sen vuoksi on mahdotonta edes yrittää pohtia, millä tavoin perhe- ja yksilökohtaisesti lasten oikeudet kussakin tilanteessa ja tapauksessa määräytyvät. Näin ollen täytyy vain tyytyä yleisellä tasolla määrittämään, mitä lapsen oikeudet ovat. (Mahkonen 2008, 81).

3.1 Lapsen perusoikeudet

Lapsen oikeuksien tarkastelun lähtökohtana on ihmisten yhdenvertaisuus oikeuksien haltijoina. Näin ollen kaikki perus- ja ihmisoikeudet kuuluvat yhtäläisesti sekä aikuisille että lapsille, ja lasten kohtelu aikuisista poikkeavasti edellyttää perusteluja. (Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013, 37.) Holhoustoimesta annetussa laissa (1.4.1999/442) on säädetty, että vajaavaltaisella tarkoitetaan alle 18-vuotiasta henkilöä (HolhTL 22 §). Sen sijaan Suomen perustuslaissa (11.6.1999/731) ei ole erikseen määriteltä, mitä lapsella tarkoitetaan lasta koskevissa perusoikeussäännöksissä. Suomen lainsäädännön sekä YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen mukaisen täysivaltaisuuden ikärajana on 18 vuotta, joten tätä nuorempien henkilöiden katsotaan olevan lasta koskevien säännösten antaman erityisen suojan piirissä. Perusoikeussuojaa ei lähtökohtaisesti ole sidottu henkilön ikään, joten yleisesti voidaan todeta, että äänioikeutta lukuun ottamatta perusoikeudet kuuluvat myös lapsille. (Litmala 2002, 55.)

Jokainen lapsi on itsenäinen oikeussubjekti (Kangas 2012, 38). Perustuslain 6.3 §:n mukaan lapsia tulee kohdalla tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Lapsen täytyy

saada ilmaista omia tarpeitaan ja toiveitaan persoonansa mukaan. Tästä huolimatta lapsen oikeutta määrätä itsenäisesti kaikkien perusoikeuksiensa käytöstä ei ole asetettu lähtökohdaksi perustuslaissa, sillä lapsi tarvitsee myös erityis-suojelua. (Auvinen 2006, 375.)

3.2 Lapsen määräämisoikeus ja lapsen kuuleminen

Huoltolain lähtökohtana on se, että lasta on kohdeltava itsenäisenä yksilönä, jonka omat tarpeet ja toivomukset vanhempien on otettava huomioon (Aaltonen 2009, 241). Tehdessään päätöksiä lapsen henkilökohtaisissa asioissa lapsen huoltajalla on velvollisuus keskustella lapsen kanssa ja huomioida tämän mielipide ja toivomukset, mikäli se on lapsen ikään, kehitystasoon tai asian laatuun katsottuna mahdollista (HTL 4.2 §). Huoltajalle osoitetulla velvollisuudella turvataan lapsen oikeutta ilmaista näkemyksiään itseensä liittyvissä asioissa. Täten lapsen oikeuden toteutuminen jää huoltajan aktiivisten toimien varaan. (Niemi-nen 2013, 99.) Lisäksi laissa on erikseen säädetty, että lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa on selvitettävä lapsen omat toivomukset ja mielipide, jos se on lapsen ikään ja kehitystasoon katsottuna mahdollista (HTL 11.1 §). Peruste selonotolle syntyy, mikäli vanhemmat ovat lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta erimielisiä, lapsi asuu muun henkilön kuin huoltajansa hoidettavana taikka sitä muutoin on pidettävä lapsen edun kannalta aiheellisena. Selvittäminen on tehtävä hienovaraisesti lapsen kehitystaso huomioon ottaen ja niin, ettei siitä saa aiheutua haittaa lapsen ja hänen vanhempiansa väliselle suhteelle. (Auvinen 2006, 383.)

Lapsen erityisaseman huomioon ottamista huolto- ja tapaamisriidoissa on korostettu myös YK:n lapsen oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa (LOS). Lapsen oikeuksien sopimuksen 3.1 artiklan mukaan kaikissa tuomioistuinten lapsia koskevissa toimissa on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Tämä edellyttää, että ratkaisua tehdessään päätöksentekijöillä on riittävästi tietoa ratkaisun vaikutuksista lapsiin (Surakka 2006). Vastaavasti yleissopimuksen 12 artiklan mukaan lapselle on taattava oikeus vapaasti ilmaista mielipiteensä kaikissa häntä koskevissa asioissa, mikäli lapsi kykenee muodostamaan omat nä-

kemyksensä. Lapsen näkemykset tulee ottaa huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti, ja tämän toteuttamiseksi lapselle on annettava mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa toimissa joko suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä. (LOS 12 artikla 1-2 k.)

Lapsen määräämisoikeus

Lasta koskevan asian ratkaisussa lapsen mielipiteen painoarvo voidaan jaotella kolmeen ryhmään sen mukaan, millainen määräämisoikeus lapselle on lainsäädännössä myönnetty käsiteltävänä olevassa asiassa (Aaltonen 2009, 241). Ensinnäkin lapsella voi olla *itsemääräämisoikeus*, jolloin lapsi voi yksin ilman huoltajan suostumusta päättää käsiteltävänä olevasta asiasta. (Aaltonen 2009, 241.) Itsemääräämisoikeutta sovelletaan eräissä erityislaeissa säädettyyn päätöksentekoon, joka on usein liitetty 12 vuoden ikään (Auvinen 2006, 390). Esimerkiksi 12-vuotiaalla on oikeus olla noudattamatta häntä koskevan asumisratkaisun täytäntöönpanoa (HTTpL 2 §). Vastaavasti isyyden selvittämistä ei toimiteta, mikäli lapsi on täyttänyt 15 vuotta ja on ilmoittanut vastustavansa isyyden vahvistamista (OK 16 § ; IsyysL 16 § ja 43.3 §). Myös laissa potilaan asemasta ja oikeuksista (17.8.1992/785) on säädetty, että mikäli alaikäinen potilas ikänsä ja kehitystasonsa perusteella on kykeneväinen päättämään hoidostaan, hoito on toteutettava yhteysymmärryksessä hänen kanssaan (Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 7.1 §). Kaikissa yllä mainituissa esimerkeissä lapsen tahto on näin ollen laissa asetettujen edellytysten täytyessä määräävä (Aaltonen 2009, 241).

Toiseksi lapsella voi olla asiassa *myötämääräämisoikeus*, jolloin toimenpide edellyttää sekä lapsen että huoltajan tai vanhemman suostumusta ollakseen pätevä (Auvinen 2006, 390). Esimerkiksi lapsella on huoltajan suostumuksella mahdollisuus saada oma passi tarkemmin laissa säädetyin edellytyksin (Passilaki 21.7.2006/671 7.1 §). 15 vuotta täyttänyt lapsi voi puolestaan huoltajien kirjallisella suostumuksella itse liittyä uskonnolliseen yhdyskuntaan tai vastaavasti erota siitä. Lisäksi lapsen täytettyä kaksitoista vuotta hänet voidaan liittää us-

konnolliseen yhdyskuntaan tai ilmoittaa eronneeksi siitä vain omalla suostumuksellaan. (Uskonnonvapauslaki 6.6.2003/453 3.3 §.)

Kolmanneksi lapsen tahto voi toimia *informaationa* harkittaessa lapsen edun mukaista ratkaisua. Lapsen tahto voi näin ollen saada itsenäistä merkitystä hänen etunsa tulkinnassa tai se pelkästään antaa tietoa, jota hyödynnetään ratkaisuharkinnassa. (Aaltonen 2009, 241–242.) Lapsen määäämisoi-keuksista lapsen rooli informantina on selvästi yleisin, ja siitä on kysymys muissa kuin lapsen itse- ja myötämäääämisoi-keuden kohdalla selostetuissa tilanteissa. Käytännössä lapsen informatiivinen osallistumisoikeus toteutuu lapsen kuulemisessa, jossa lapsella on mahdollisuus välittää tietoa tilanteestaan, tunteistaan, tarpeistaan, käsityksistään sekä varsinaisista toivomuksistaan. Lapsen osallistumisoikeus ei näin ollen edellytä eikä osoita määäämisoi-keutta, mutta osallistumisoikeutta käyttämällä lapsi välittää ja hänestä välittyy informaatiota sekä vanhemmille että riidan ratkaisijalle. (Auvinen 2006, 390–391.)

Lapsen kuuleminen

Lapsen osallisuus tarkoittaa yleisesti lapsen kanssa kommunikointia sekä hänen kuuntelemistaan, kuulemistaan ja kunnioittamista. Osallisuuden myötä lasten voidaan katsoa olevan aktiivisia toimijoita omaa elämäänsä koskevissa asioissa. (Nieminen 2013, 96.) Huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa lapsen kuulemisen tarkoituksena on varata lapselle tilaisuus ilmaista mielipiteensä ja toivomuksensa (HTL 11.1 §). Lapsen kuuleminen ei ole todistusaineiston hankkimista vanhempien oikeudenkäynnissä esittämien väitteiden, kuten vanhempien alkoholinkäytön tai väkivaltaisuuden, tueksi, vaan lapsen mahdollisuus kertoa omasta tilanteestaan ja ajatuksistaan. Lapsen kuuleminen tapahtuu ensisijaisesti hänen omista tarpeistaan lähtien, sillä mielipiteen ilmaise-minen on lapsen oikeus, ei velvollisuus. (Aaltonen 2009, 259.) Kuuleminen ei välttämättä tarkoita sellaista selvittämistä, jossa ilmenisi lapsen nimeämä toivomus, ja näin ollen kuuleminen on täyttänyt tehtävänsä, vaikka lapsi ei olisi-kaan ilmaissut selkeää mielipidettään (Auvinen 2006, 384).

Lapsenhuoltolaissa on säädetty, että lapsen kuuleminen tuomioistuimessa on mahdollista vain, mikäli seuraavat kolme ehtoa täyttyvät: 1) lapsi suostuu kuulemiseen, 2) on ilmeistä, ettei kuulemisesta aiheudu haittaa lapselle ja 3) kuuleminen on painavista syistä välttämätöntä asian ratkaisemisen kannalta (HTL 15.2 §). Lapsen tuomioistuimessa tapahtuvalle kuulemiselle asetetuista edellytyksistä johtuen lähtökohtana on, että ensisijaisesti lapsen kuuleminen tapahtuu sosiaalitoimissa. (Aaltonen 2009, 262). Käytännössä tuomioistuimessa tapahtuva kuuleminen on melko harvinaista. Eritoten varttuneempien lasten mielipiteen selvittäminen on riitatilanteessa erityisen tärkeää, mutta pääsääntöisesti tällöinkin kuuleminen tapahtuu sosiaalitoimen välitykselle. (Gottberg 1999, 139.) Mikäli tuomioistuin päättää kuulla lasta henkilökohtaisesti, päätöksessä on lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun asetuksen (28.6.1994/556) mukaan erikseen mainittava ne seikat, joiden vuoksi lapsen kuulemista on painavista syistä pidettävänä välttämättömänä asian ratkaisemisen kannalta (HTA 3.1 §). Voidaankin todeta, että kyseessä on selvästi poikkeuksellinen menettely (Gottberg 1999, 139).

Lasta voidaan kuulla myös tuomioistuinsovittelussa tuomioistuinsovittelulain 6 §:n 2 momentin mukaisesti lapsen huoltoa ja tapaamista koskevassa asiassa, jos lapsi itse suostuu kuulemiseen. Hallituksen esityksen mukaan sovittelutuomari voisi myös neuvotella hänen kanssaan ilman muiden osapuolten läsnäoloa. Vaikka lapsen huoltajana toimiva vanhempi käyttäisi lapsen puhevaltaa, tarvittaessa lasta voidaan kuulla yksin ilman, että lapsen huoltajakaan on paikalla. (HE 114/2004 vp, 48.)

Eduskunnan lakivaliokunnan mukaan tuomioistuinsovittelussa etenkin varttuneempien lasten kuulemiselle ei ole tarpeen asettaa yhtä korkeaa kynnystä kuin normaalissa oikeudenkäyntiprosessissa. Kuulemisen järjestämisessä tulee kuitenkin noudattaa aina tarkkaa harkintaa. Kuulemisesta on ehdottomasti pidätyttävä, mikäli vanhempien väliset ristiriidat ovat niin syviä, että lapsen henkilökohtaisen kuulemisen voidaan katsoa vahingoittavan lasta tai hänen suhdettaan vanhempiinsa. (LaVM 4/2005 vp, 3.) Näin ollen lapsen kuulemisen tarpeel-

lisuus on viime kädessä kuitenkin sovittelijan ja vanhempien harkinnassa (Aaltonen 2009, 340).

Huoltoriidan kokeneista lapsista tehty tutkimus osoittaa, että lapsen näkökulmasta lapsen kuuleminen voi olla erittäin ahdistava ja jopa traumaattinen koetelemus, mikä viranomaisilta saattaa monilta osin jäädä havaitsematta. Vaikka lapsen mielipiteen huomioiminen on tärkeää, huoltoriidoissa tulee erityisesti suojata lasta ja varoa, ettei vastuuta vanhempien riidan ratkaisemisesta miltään osin vieritetä lapsen harteille. (Aaltonen 2009, 259.)

3.3 Lapsen etu

Lapsen etu on ensisijainen tavoite kaikessa lapsiin kohdistuvassa toiminnassa ja päätöksenteossa (Litmala 2002, 53). Esimerkiksi lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen mukaan kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten sekä lainsäädäntöelimien toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti huomioitava lapsen etu (LOS 3 artikla 3 k.). Vastavalla tavalla lapsenhuoltolaissa korostetaan lapsen edun huomioon ottamista lasta koskevista asioista sovittaessa tai päätettäessä (HTL 9.1 §).

Lapsen oikeuksien sopimuksessa lapsen etu nähdään kolmitasoisena. Ensimmäinen kysymys on suoraan sovellettavasta oikeudesta, jonka toteutumisesta on tarvittaessa mahdollisuus vaatia tuomioistuimessa. Toiseksi lapsen etu on perustavanlaatuinen oikeusperiaate, jonka avulla voidaan tulkita avoimia säännöksiä lapsen oikeuksien sopimuksen sisällöstä lähtien. Kolmanneksi lapsen etu on myös menettelysääntö, sillä lapsen etua määriteltäessä on voitava esittää, että lapsen etu on huomioitu ensisijaisena ratkaisuperiaatteena. Päätöksentekijällä on näin ollen velvollisuus osoittaa, mille tekijöille ratkaisu on perusteltu ja miten lapsen etuja on peilattu muita seikkoja vasten. (Hakalehto-Wainio ym. 2013, 33.)

Lastensuojelulaissa (13.4.2007/417) lapsen etua on pyritty konkretisoimaan luettelemalla niitä tekijöitä, joita tulisi punnita päätöksenteossa harkittaessa lap-

sen edun mukaista ratkaisua. Eri toimenpide- ja ratkaisuvaihtoehtoja tulisi tarkastella muun muassa siltä kannalta, miten hyvin ne turvaavat lapsen tasapainoisen kehityksen, läheiset ihmissuhteet sekä lapsen tarpeet hellyyteen, turvallisuuteen ja ruumiilliseen koskemattomuuteen. (LSL 4.2 §.)

Lapsen edun käsite on käytännössä kuitenkin osoittautunut haasteelliseksi määriteltäväksi (Litmala 2002, 54). Oikeudellisesti lähtökohtana on syytä pitää sitä, ettei lapsen edun käsitteellä ole aineellista sisältöä, vaan se on pääasiassa muodollinen normatiivinen käsite, jonka painottamisella halutaan korostaa lapsen oikeuksien merkitystä lapsia koskevan asian päätöksenteossa. Lapsen edun painottaminen ohjaa päätöksentekijöitä pitämään huomiota siitä, että lapsia koskevat asiat tulee ratkaista lapsen edun mukaisesti eikä vanhempien tai yhteiskunnan intressiä tavoitellen. (Aer 2012, 24.)

4 HUOLTORIITA TUOMIOISTUIMESSA

Huoltoriidalla tarkoitetaan tässä kirjoituksessa tuomioistuimessa hakemusasioina vireille tulevia asioita, joissa ratkaistavana on lapsen huolto, asuminen tai tapaamisoikeus (HTL 14.1 §; Litmala 2002, 114). Lapsenhuoltoasia on luonteeltaan indispositiivinen eli asia, jossa sovinto ei ole sallittu. Tämä perustuu siihen, että asiassa annettava ratkaisu koskee oikeudenkäynnin ulkopuolista tahoa, eli alaikäistä lasta, joka itse on kykenemätön valvomaan omaa etuaan oikeudenkäynnissä. (Aaltonen 2009, 132.) Tuomioistuimen velvollisuus ottaa huoltoriitoja ratkaistessaan huomioon lapsen etu ilmenee myös huoltolaissa (HTL 9.4 § ja 10.1 §).

Vuosina 1995–2005 huoltoriidat lisääntyivät tuomioistuimissa voimakkaasti, mutta sen jälkeen niiden määrä on pysynyt melko vakiona. Käräjäoikeuksissa käsitellään vuosittain noin 3 600 lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta koskevaa asiaa, mikä vastaa suunnilleen 10 prosenttia kaikista huolto- ja tapaamisoikeusasioista. Suurin osa huoltoriita-asioista on riidattomia, eli joko vanhempien yhteisiä hakemuksia tai sellaisia hakemuksia, joita toinen osapuoli ei riitauta. (Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 25/2013, 16.) Tuomioistuimessa käsiteltävien lapsenhuoltoriitojen määrän on arvioitu olevan noin 10 prosenttia kaikista tapauksista, joissa eroavilla vanhemmilla on alaikäisiä lapsia. Voidaankin todeta, että tosiasiasa valtaosa avioeroista on riidattomia, jolloin myös lapsen asemaa koskevat kysymykset ratkaistaan tuomioistuimessa tai sosiaaliviranomaisessa yleensä vanhempien tahdon mukaisesti. (Ervasti 2013, 159.)

4.1 Hakemusasian vireilletulo

Huoltoriidat käsitellään tuomioistuimessa siviiliprosessuaalisessa järjestyksessä oikeudenkäymiskaaren 8. luvun säännösten mukaisesti (Auvinen 2006, 37). Hakemusasia laitetaan vireille käräjäoikeuden kansliaan toimitettavalla kirjallisella hakemuksella. Mikäli asia käy selvästi ilmi esitetyistä asiakirjoista, hakemus on mahdollista esittää myös suullisesti. Lisäksi hakemusasia voidaan pan-

na vireille myös käräjäoikeuden istunnossa. Hakemusasiasia tulee vireille, kun hakemus esitetään joko kansliassa tai istunnossa. (OK 8:1 § ja 3 §.)

Lapsen huoltoa koskevat vaatimukset tulevat vireille avioerohakemuksen liitännäisvaatimuksina tai itsenäisinä hakemusasioina, kun haetaan muutosta aikaisemmin vahvistettuun sopimukseen tai tuomioistuinratkaisuun (Avioliittolaki 13.6.1929/234 32.1 §; HTL 14§). Huoltoasiasiaa koskevan hakemuksen yhteydessä voidaan esittää vaatimuksia myös lapsen elatusavusta (Valkama & Litmala 2006, 37). Mikäli avioeroa hakevilla puolisoilla on yhteisiä alaikäisiä lapsia, tuomioistuimen on avioliittolain nojalla oma-aloitteisesti tiedusteltava, miten näiden lasten huolto ja tapaamisoikeus aiotaan lasten etua ajatellen järjestää (AL 32 §).

Oikeudenkäymiskaaren 8. luvun 2 §:n mukaan hakemuksessa on yksilöitävä hakijan vaatimus tai pyytämä toimenpide. Lapsen huollon osalta yksilöity vaatimus tarkoittaa sitä, että hakija ilmoittaa vaatiiko hän yhteis- vai yksinhuoltoa. Yhteishuoltoa vaatiessaan hakijan on lisäksi ilmoitettava, vaatiiko hän myös lapsen määräämistä luokseen asumaan. (Aaltonen 2009, 147). Tarvittaessa hakemus on perusteltava ja siinä tulee ilmoittaa vaatimuksen tueksi esitettävät todisteet sekä oikeudenkäyntikuluja koskeva vaatimus (OK 8:2 §). Tavanomaisesti huoltoriidan vaatimukset muuttuvat oikeudenkäynnin aikana tai että vasta-vaatimuksia tai toissijaisia vaatimuksia esitetään vasta valmisteluistunnossa (Aaltonen 2009, 136).

Lapsen huoltoa tai tapaamisoikeutta koskevan asian voi laittaa vireille lapsen vanhemmat yhdessä, toinen vanhemmista, lapsen huoltaja tai sosiaalilautakunta. Näillä toimijoilla on siis muodollinen asianosaiskelpoisuus. Mikäli lapsi on huoltajan kuoleman johdosta jäänyt ilman huoltajaa, hakemuksen voi tehdä myös lapsen sukulainen tai muu lapselle läheinen henkilö. (HTL 14 §). Sen sijaan lapsi ei kuulu vireillepano-oikeutettujen piiriin eikä lapsi ole lapsenhuoltolain nojalla käsiteltävien asioiden asianosainen. Näin ollen lapsi ei voi olla se, jonka nimissä oikeutta käydään. (Auvinen 2006, 37). Myös lain esitöistä ilmenee, ettei lapsi ole oikeudellisesti huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevassa oikeudenkäynnissä riidan osapuoli, vaan lapsen edun mukaisena on pi-

detty, että hän ei joudu mukaan huoltoaan koskevaan riitaan asianosaisen asemassa (HE 224/1982 vp, 6).

Isänsä huoltoon määrätty A vaati hakemuksessaan, että hänen huoltajakseen määrättäisiin isän sijaista äiti, jonka luokse A oli muuttanut asumaan noin kuukautta aiemmin. Lisäksi A pyysi, että hänelle määrättäisiin oikeudenkäyntiä varten edunvalvoja. Käräjäoikeus totesi, että lapsella ei ollut oikeutta panna vireille ja ajaa huoltonsa siirtämistä koskevaa hakemusasiasiaa, ja tällä perusteella käräjäoikeus jätti hakemuksen tutkimatta. A valitti hovioikeuteen. Hovioikeus totesi, ettei aihetta päätöksen muuttamiseen ollut ilmennyt, ja pysytti käräjäoikeuden päätöksen. A:lle myönnettiin valituslupa korkeimpaan oikeuteen. Korkein oikeus ratkaisi asian niin, että hovioikeuden päätöstä ei muuteta. (KKO 13.11.2012 T 2342, Finlex.)

Jos lapsella on asuinpaikka Suomessa, lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva varsinaisasia käsitellään lapsen asuinpaikan käräjäoikeudessa (HTL 13 § ja OK 10:13 §). Jos lasta koskeva vaatimus esitetään avioeron liitännäisasiana, oikeuspaikka määräytyy avioeroasian oikeuspaikan mukaan. Sen sijaan lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta tehty erillinen hakemus avioeron vireillepanon jälkeen ei ole sidottu avioeron oikeuspaikkaan, vaikka avioero olisi edelleen vireillä. (OK 10:10 §; AL 31 §).

Huoltoasian vireilletulon jälkeen asiaan osalliselle varataan tilaisuus tulla kuulluksi eli häneltä pyydetään kirjallinen lausuma hakemuksen johdosta (OK 8:5 §). Lapsenhuoltolain nojalla tuomioistuimen on lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevaa asiaa käsiteltäessä varattava lapsen vanhemmille ja huoltajille tilaisuus tulla kuulluksi, mikäli kutsu voidaan antaa heille tiedoksi (HTL 15.1 §). Huomattavaa onkin, että vanhemmalla on tämä oikeus kokonaan huolimatta siitä, onko hän lapsen huoltaja (Gottberg 1999, 125). Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa jutun toinen osapuoli on yleensä joko lapsen äiti tai isä riippuen siitä, kumpi vanhemmista on laittanut jutun alun perin vireille (Valkama ym. 2006, 41). Mikäli hakijana on sosiaalilautakunta, lausuma pyydetään vanhemmilta tai huoltajilta. Jos taas hakijana on jompikumpi tai kumpikin vanhempi tai huoltaja, sosiaalilautakunta ei ole asianosainen eikä sille näin ollen varata tilaisuutta tulla kuulluksi hakemuksen johdosta. (Auvinen 2006, 41).

Oikeudenkäymiskaaren 11. luvun 1 §:n mukaan tuomioistuimen tulee viran puolesta huolehtia hakemuksen tiedoksiannosta antamalla se tuomioistuimen henkilökuntaan kuuluvan tai haastemiehen tehtäväksi. Lapsen huoltoa tai tapamisoikeutta koskevassa asiassa voidaankin pitää erityisen tärkeänä, että toinen vanhempi todellisuudessaakin saa tiedon hakemuksesta (Aaltonen 2009, 151). Ensisijainen tiedoksiantotapa on postitiedoksianto saantitodistusta vastaan (OK 11:3.1 § 1 k). Tarkoituksenmukaisin tiedoksiantotapa on harkittava kuitenkin joka kerta erikseen ja tarvittaessa on käytettävä haastemiestiedoksiantoa (Aaltonen 2009, 150). Haastemies laitetaan liikkeelle yleensä vain, jos on syytä epäillä postitiedoksiantojen epäonnistuvan asianosaisen vaikean löydettävyyden vuoksi (Havanssi 2007, 85). Mikäli hakijalla ei ole tiedossa vastapuolen osoitetta, hänen tulee kuitenkin esittää, mitä hän on tehnyt vastapuolen olinpaikan selvittämiseksi (OK 5:2.2 §).

4.2 Hakemusasian käsittely

Hakemusasia käsitellään joko kirjallisesti kansliassa tai suullisesti hakemusasiain istunnossa. Hakemusasiain istunnossa on käsiteltävä hakemusasiat, jos asiassa kuullaan asiaan osallista, todistajaa tai jotakin muuta henkilöä henkilökohtaisesti. Lisäksi riitainen hakemusasia on käsiteltävä hakemusasiain istunnossa asianosaisen niin vaatiessa tai mikäli käräjäoikeus pitää sitä tarpeellisenä asian tai sen osan selvittämisen kannalta. (OK 8.3 §.) Kokemuksen myötä on havaittu, että lasta koskevien vaatimusten perustelut saattavat helposti aiheuttaa riitaa ja herättää toisessa osapuolella tarpeen kumota perustelut, vaikka hän olisikin valmis hyväksymään esitetyt vaatimukset. Tästä johtuen onkin yleensä tarkoituksenmukaista, että hakemus täydennetään puuttuvien perustelujen osalta vasta siinä tapauksessa, mikäli asia riitautuu. Tavallisesta poikkeavien hakemusten osalta hakijalta tulee kuitenkin edellyttää perustelut esitetyille vaatimuksille jo ennen vastauksen pyytämistä. (Aaltonen 2009, 147.)

Huoltoasian ratkaiseminen kirjallisessa valmistelussa

Vuoden 2003 lakiuudistuksessa mahdollistettiin asian ratkaiseminen kirjallisessa valmistelussa asianomaisten suostumuksella. Tätä menettelyä käytettäessä tuomioistuimen on kuitenkin varmistauduttava, että asianosaiset ovat voineet kirjallisesti lausua kaiken haluamansa sekä esittää oikeudellisen argumentaationsa asiassa. (Ervasti 2005, 25–26.) Oikeudenkäymiskaaren 5. luvun 27a §:n mukaan riitainen asia voidaan ratkaista kirjallisen valmistelun perusteella, mikäli asia on laadultaan sellainen, ettei sen ratkaiseminen edellytä pääkäsittelyn toimittamista eikä kukaan asianosaisista vastusta asian ratkaisemista kirjallisessa valmistelussa. Jos lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva hakemus on yhteinen tai hakemusta ei ole riitautettu, asia voidaan ratkaista kirjallisessa valmistelussa hakemuksen mukaan (OK 8:3 § ja 7 §). Pääkäsittelyn pitäminen voi olla tarpeetonta esimerkiksi silloin, kun asiassa ei esitetä lainkaan suullista todistelua eikä pääkäsittelyyn ole muustakaan syystä tarvetta (HE 31/2001, 54).

Riitainenkin asia voidaan ratkaista kirjallisessa menettelyssä, jos se on laadultaan sellainen, ettei se edellytä pääkäsittelyn toimittamista eikä kukaan asianosaisista vastusta kirjallista menettelyä (OK 5:27a). Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevat asiat täytyy kuitenkin lähes poikkeuksetta käsitellä riita-asian istunnossa jo pelkästään asian luonteen vuoksi. Toisaalta myöskään lapsen edun arvioiminen yksinomaan lausumien ja kirjallisen todistelun pohjalta on tuskin mahdollista. Lisäksi asian ratkaiseminen kirjallisessa menettelyssä sivuuttaa kokonaan mahdollisuuden siitä, että asiassa voitaisiin tehdä sovinto vanhempien välille. (Aaltonen 2009, 154–155.)

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan riitaisen hakemusasian käsittelyä jatketaan riita-asian käsittelystä säädetyssä järjestyksessä (OK 8:4.1 §). Riita-asiaisen menettelyyn siirtyminen on pakollista. Asiasta laaditaan yhteenveto sekä sovitaan normaaliin tapaan valmisteluistunto. (Aaltonen 2009, 155).

Valmisteluistunto

Jollei asiaa ole ratkaistu, valmistelua on jatkettava kirjallisesti tai suullisesti taikka asia on siirrettävä suoraan pääkäsittelyyn (OK 5:15 §). Tuomioistuin kutsuu asianosaiset valmisteluistuntoon, jossa asian käsittelyä jatketaan siitä, mihin kirjallisessa valmistelussa on päädytty (OK 5:15c.1 §). Valmisteluistunnon tarkoituksena on selvittää asianosaisten perustellut vaatimukset, alustavasti karottaava tulevaa todistelua sekä keskustella osapuolten kanssa sovinnon mahdollisuudesta (Aaltonen 2009, 161). Valmisteluistunnon alussa tuomioistuimen tulee selostaa, mistä asiassa on kyse ja mihin kirjallisessa valmistelussa on päädytty (OK 5:15c.2 §). Vanhempien henkilökohtainen läsnäolo valmisteluistunnossa tukee valmistelun tehtäviä kartoitus- ja sovintotavoitteiden saavuttamiseksi. Lisäksi vanhemmilta saaduista tiedoista on myös hyötyä harkittaessa, onko selvityksen pyytäminen sosiaalitoimesta tarpeen ja jos on, millä tavoin selvityspyyntö tulisi yksilöidä. (Auvinen 2006, 43.) Tarkoituksenmukaista on, että suullinen valmistelu saatetaan loppuun yhdellä istuntokerralla (OK 5:15c.4 §).

Tuomarin on riita-asiassa huolehdittava siitä, että asianosaiset tuovat ilmi kaikki ne seikat, joihin he haluavat vedota (OK 5:21.1 §). Tällä velvoitteella tarkoitetaan asianosaisten todellisen tahdon selvittämistä ja se korostuu erityisesti lapsiasiassa (Aaltonen 2009, 161). Valmistelussa asianosaisten tulee myös antaa lausuma siitä, mitä toinen osapuoli on esittänyt (OK 5:20 §). Mikäli asianosaisten kirjallinen tai suullinen lausuma on puutteellinen, tuomarin tulee tehdä hänelle tarpeellisia kysymyksiä asian selvittämiseksi (OK 5:21§).

Jos asianosaiset pääsevät asiassa sovintoon, tuomioistuin antaa sopimuksen mukaisen päätöksen, ellei ole syytä epäillä sopimuksen olevan vastoin lapsen etua (OK 5: 27 §; Aaltonen 2009, 165). Mikäli sovintoa ei saada aikaiseksi, tuomioistuimen on todettava valmistelu päättyneeksi ja siirrettävä asia pääkäsittelyyn (OK 5:28.1 §). Mikäli asiassa pyydetään sosiaalilautakunnan selvitys, käsittelyä tuomioistuimessa jatketaan selvityksen jälkeen pidettävässä valmisteluistunnossa ja pääkäsittelyssä. Valmistelun päättymisen jälkeen tuomioistuin laatii yhteenvedon, johon kirjataan asianosaisten vaatimukset sekä niiden pe-

rusteet sen mukaan, mihin valmistelussa on päädytty. (Aaltonen 2009, 165–166.) Tuomioistuimen on määrättävä pääkäsittelyn ajankohta ja kutsuttava asianosaiset pääkäsittelyyn OK 11. luvun osoittamin tavoin (OK 5:28.1 §).

Pääkäsittely

Pääkäsittelyssä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva asia käsitellään joko kolmen tuomarin täydessä kokoonpanossa tai yhden tuomarin johdolla (OK 2:3 § ja OK 2:5 §). Täydessä kokoonpanossa olisi hyvä olla mukana kummankin sukupuolen edustajia (Aaltonen 2009, 169). Pääkäsittelyn kulku lapsiasioissa on samanlainen kuin riita-asioiden käsittelyssä. Tuomari antaa asiassa ratkaisun joko heti istunnon jälkeen tai myöhemmin kansliatuomiona. (Oikeuslaitos 2014, hakupäivä 24.5.2014.)

Todistelun tarkoituksena on näyttöä esittämällä vakuuttaa tuomioistuin siitä, että asian ratkaisulle välittömästi merkittävät oikeustositteet ovat olemassa (Havansi 2007, 102). Huoltoriitojen prosessuaaliset todistuskeinot ovat yhteneväisiä muiden siviilijuttujen kanssa, mutta huoltoriidoissa on myös erityispiirteitä. Huoltoriitojen kohdalla todistuskeinoina tulevat kysymykseen asianosaisten eli vanhempien kertomukset, asiantuntijoiden ja muiden todistajien kuuleminen sekä mahdollisesti myös lapsen kuuleminen. Lisäksi todisteina voidaan esittää sosiaalitoimen selvitys, johon mahdollisesti liittyy myös perheneuvolan lausunto, sekä muut kirjalliset todisteet. (Auvinen 2006, 43.) Sosiaalitoimen selvityksen ei ole katsottu olevan asiantuntijalausunto OK 17:44 §:ssä tarkoittamassa mielessä vaan nimenomaan olosuhdeselvitys, jonka tarkoituksena on antaa tuomioistuimelle tarpeelliset tosiasiatiedot asian ratkaisemista varten (Gottberg 1999, 99).

Tuomioistuin voi määrätä asianosaisten saapumaan asian käsittelyyn henkilökohtaisesti sakon uhalla (OK 12:6.1 §). Huolto- ja tapaamisoikeutta koskevaa riitaa käsitellessä vanhempien läsnäolo on luonnollisesti asian luonteenkin vuoksi suotavaa. Lisäksi tuomioistuimella on mahdollisuus käyttää kyselyoikeuttaan myös sellaisissa asioissa, joista asiamiehet eivät välttämättä ole tietoisia.

(Gottberg 1999, 125–126.) Yleensä vanhempien kuuleminen todistelutarkoituksessa antaa ennen kaikkea hyvän kuvan todellisista tapahtumista sekä asian taustoista. Siitä huolimatta, ettei vanhemmilla ole valan velvoitusta pysyä totuudessa ja he mahdollisesti puhuvat värittyneesti, heidän kertomuksensa on usein paras tietolähde lapsen edun arvioimiseksi, ja sen myötä asian ratkaisemiseksi. (Aaltonen 2009, 169.)

Todistajan ei aina tarvitse saapua henkilökohtaisesti paikalle istuntoon vaan häntä voidaan kuulla myös puhelimitse (OK 17:34a §). Huoltoriidassa todistajan henkilökohtainen läsnäolo oikeussalissa on kuitenkin lähes aina välttämättömyys todistelun luonteen ja luotettavuuden vuoksi. Puhelinkuulustelussa on vaikeaa arvioida todistajan uskottavuutta eikä todistelun välittömyys myöskään toteudu. (Aaltonen 2009, 169.)

4.3 Päätös lapsiasiassa

Hakemusasiassa annettava ratkaisu on päätös (OK 8:10.1 §). Lapsen huoltoriitaa koskeva asia ratkaistaan päätöksellä siinäkin tapauksessa, ettei toinen osapuoli vastaisikaan hakemukseen. Vastaavasti tuomioistuin ei myöskään vahvista lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevaa vanhempien välistä sovintoa, vaan asian ratkaisunimike on päätös siinäkin tapauksessa, että vanhemmat sopivat asian. (Aaltonen 2009, 293.) Tästä poikkeuksena on kuitenkin tuomioistuinsovittelussa vahvistettava sovinto (Laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa 29.4.2011/394 8§), josta kerrotaan tarkemmin luvussa 5.

Tuomioistuimen ratkaisuvallan rajat on määritelty lapsenhuoltolain 9 §:ssä. Säännöksen mukaan yhteis- ja yksinhuollon, lapsen asumisen ja tapaamisoikeuden lisäksi tuomioistuin voi päättää yksityiskohtaisesti huoltajien tehtävistä sekä antaa heille työnjakomääräyksiä. Lisäksi tuomioistuin voi määrätä lapselle myös ulkopuolisen huoltajan joko vanhemman ohella tai sijasta. (HTL 9 §.) Näin ollen tuomioistuimella on käytettävissään huomattavasti enemmän vaihtoehtoja

huoltokysymyksen ratkaisemiseksi kuin mitä vanhempien sopimusvaltaan kuuluu (Gottberg 1999, 19).

Lasta koskevassa asiassa päätöksenteko on haastavaa, sillä tuomioistuimella on yleensä ratkaistavana samanaikaisesti lapsen huoltoa, asumista, tapaamisoikeutta sekä elatusapua koskevat kysymykset (Aaltonen 2009, 293). Riitaisessa asiassa tuomioistuin ei kuitenkaan ole sidottu vanhempien tai muiden huoltajien esittämiin vaatimuksiin tai ratkaisuvaihtoehtoihin vaan sen on tehtävä päätöksensä yksinomaan sen pohjalta, mitä lapsen edun näkökulmasta voidaan pitää parhaana (HTL 10 §). Tuomioistuimen on lain nojalla mahdollista tehdä kussakin tapauksessa tarkoituksenmukaisin ratkaisu, joka voi muokkautua hyvinkin hienojakoiseksi. Esimerkiksi huoltomuodon suhteen perusmuotoisten yksin- ja yhteishuoltovaihtoehtojen sijaan tuomioistuin voi työnjakomääräyksiä antamalla toteuttaa huoltajien vastuunjaon perheen olosuhteiden edellyttämällä tavalla. (Gottberg 1999, 19.)

Mikäli kyseessä on riidaton hakemusasias, hakemuksen hyväksyvään päätökseen ei tarvitse sisällyttää selostusta asiasta eikä perusteluja ilman erityistä syytä. Sen sijaan riitaisessa hakemusasiasias päätös tulee laatia ja perustella kuten muutkin tuomioistuimen riita-asioiden antamat ratkaisut. (OK 8:10.2.) Huoltorii-toja koskevat ratkaisut edellyttävät myös päätösten riittävää perustelemista. (Gottberg 1999, 148). Lisäksi tuomioistuin ilmoittaa lapsen huoltoa koskevasta ratkaisustaan väestötietojärjestelmään siten, kun valtioneuvoston väestötietojärjestelmästä annetun asetuksen 8 §:ssä on säädetty. Ilmoitus tulee tehdä myös siinä tapauksessa, kun voimassa olevaa huoltoa ei päätöksessä muuteta (Aaltonen 2009, 300).

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa ratkaisun perustelut eivät ensisijaisesti ole juridiset vaan huoltolain yleisten periaatteiden konkretisoinnista, vanhemmuuden ja lapsen arjen arvioinnista sekä tulevaisuuden enustamisesta koostuvasta sekoituksesta (Aaltonen 2009, 297). Tuomioistuimen on päätöksensä perusteluissa tuotava selvästi esiin ne asianhaarat sekä toiseikat, joiden nojalla lapsen edun on katsottu edellyttävän juuri valittua ratkai-

sua. Yksityiskohtainen perustelu on luonnollisesti sitä tärkeämpää mitä ristiriitaisempia näkemyksiä ja vaatimuksia asianosaiset ovat jutussa esittäneet. (Gottberg 1999, 149). Kussakin tapauksessa lapsen etua on peilattava konkreettisesti esitetyn oikeudenkäyntiaineiston perusteella. Päätöksessä on tärkeää arvioida ratkaisuvaihtoehtojen merkitystä lapsen ja vanhempien arkipäivään muun muassa lapsen tunnesiteiden säilymisen, koulunkäynnin, päivähoidoin ja kaveripiiriin kannalta. (Aaltonen 2009, 297). Joissakin tapauksessa alioikeuksissa perustelut ovat kuitenkin olleet melko niukkoja ja perusteluksi on nähty riittävän, että ratkaisu katsotaan ”lapsen edun mukaiseksi” (Gottberg 1999, 148).

4.4 Väliaikaismääräys

Tuomioistuimien voi antaa väliaikaisen määräyksen, kun lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva asia on saatettu vireille käräjäoikeudessa. Väliaikaismääräyksiä voidaan antaa lapsen asumisesta ja tapaamisoikeudesta sekä erityisesti syystä myös lapsen huollosta. (HTL 17.1 §.) Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen vuonna 2006 tehdyn tutkimuksen mukaan väliaikaismääräys annettiin joka kolmannessa huoltoriitatapauksessa. (Valkama ym. 2006, 51). Yleensä väliaikaismääräys on tarpeen ainoastaan silloin, kun asian käsittely viivästyy sosiaalitoimen selvityksen hankkimisen vuoksi (Aaltonen 2006, 180). Väliaikainen määräys on voimassa, kunnes tuomioistuin lopullisesti päättää asiasta, jollei päätöstä tätä ennen peruuteta tai muuteta. Tuomioistuimen antamaan väliaikaiseen määräykseen ei voi hakea muutosta. (HTL 17.2-3 §.)

Väliaikaismääräyksellä on tarkoitus suojata lapsen asemaa ja etua oikeudenkäynnin aikana. Oikeuskirjallisuudessa esiintyvien tulkintojen mukaan väliaikaismääräys on luonteeltaan ennen kaikkea turvaamistoimenpide, jolla pyritään rauhoittamaan lapselle vahingollinen, kärjistynyt tilanne sekä estämään vanhempien omankädenoikeus. (Aaltonen 2006, 181.) Lainvalmistelutöiden mukaan väliaikaismääräyksellä ei saisi aiheuttaa tarpeettomia muutoksia vallitsevissa oikeudellisissa ja tosiasiallisissa olosuhteissa. Väliaikaismääräysten antaminen on tarkoitettu vain poikkeuksellisiin tilanteisiin, yhteishuoltotilanteissa yleensä vain lapsen asumiseen. (HE 224/1982, 18.)

Useat tutkimukset ja käytännön kokemus ovat osoittaneet, että väliaikaismääräyksillä on taipumus ennakoida lopullista ratkaisua (Auvinen 2006, 234). Väliaikaismääräyksen ja tuomioistuinratkaisun suhdetta on tarkasteltu tutkimuksessa, jossa aineistoa on kerätty ajalta 14.11.2005–13.2.2006 kaikista Suomen käräjäoikeuksista. Tutkimusaineistoon sisältyi yhteensä 77 huoltoriitatapausta, jossa lapsen huollosta tai tapaamisoikeudesta oli annettu väliaikainen määräys sekä tuomioistuinratkaisu. Tutkimuksessa peräti 90 %:ssa tapauksista tuomioistuimen lopullinen ratkaisu oli sama kuin aiemmin määrätty väliaikainen määräys. Puolestaan tapaamisoikeuspäätösten muutosratkaisuissa väliaikaismääräys ennakoiti lopullista ratkaisua 100 prosenttisesti, kuten oheisesta taulukosta on nähtävissä. (Valkama ym. 2006, 27, 73.) Tieto siitä, että lopullinen päätös on useimmiten olennaisilta osin hyvin samansisältöinen kuin väliaikaismääräys, luo vanhemmille paineita panostaa väliaikaismääräystä koskevaan käsittelyyn (Aaltonen 2009, 180–181).

TAULUKKO 1. Tuomioistuinratkaisu ja väliaikaismääräys (N=77) (Valkama ym. 2006, 73.)

Asia	Tuomioistuimen ratkaisu on samansuuntainen kuin väliaikaismääräys			
	Kyllä (%)	Ei (%)	Yhteensä (%)	Yhteensä (kpl)
Päätös lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta	83	17	100	18
Huoltopäätöksen muutos	90	10	100	41
Tapaamisoikeuspäätöksen muutos	100	0	100	5
Avioeron liitännäisasia	92	8	100	13
Yhteensä	90	10	100	77

4.5 Sosiaalitoimen selvitys

Tuomioistuimen on lapsen huoltoa tai tapaamisoikeutta koskevaa asiaa käsitellessä hankittava kaikki ratkaisun kannalta tarpeellinen tieto. Yksi keino saada lisäinformaatiota asian ratkaisemiseen on sosiaalitoimelta pyydettävä olosuhdeselvitys perheen tilanteesta. (Valkama ym. 2006, 45.) Tuomioistuimen on hankittava selvitys sen kunnan sosiaalilautakunnalta, missä lapsella, lapsen vanhemmilla, huoltajalla tai huoltajaksi esitetyllä on asuinpaikka. Selvitystä ei kuitenkaan ole hankittava, jos on ilmeistä, ettei se ole tarpeen asian ratkaisemisen kannalta. (HTL 16.1 §.) Selvityksen tarpeellisuutta ei siis ole kytketty mihinkään tiukkoihin edellytyksiin, vaan se on jätetty tuomioistuimen harkittavaksi (Gottberg 1999, 96).

Sosiaalitoimen selvityksen ensisijainen tarkoitus on täydentää tuomioistuimen tiedossa olevaa oikeudenkäyntiaineistoa siten, että päätöstä tehtäessä voidaan huomioida kaikki asiaan vaikuttavat tosiseikat. Juridiselta luonteeltaan sosiaalitoimen selvitys on ennen kaikkea tiedon hankintaa ja sen välittämistä tuomioistuimelle. (Aaltonen 2009, 196–197.) Jos selvitystä tehtäessä ilmenee, että asia on ratkaistavissa vanhempien tekemällä sopimuksella, sosiaalilautakunnan on avustettava vanhempia sopimuksen tekemisessä. Tietyin edellytyksin selvityksessä ja asiaa koskevassa oikeudenkäynnissä saa ilmaista myös salassa pidettäviä tietoja. (HTL 16.1-2 §.)

Sosiaalitoimen selvitystä varten joudutaan yleensä hankkimaan tietoja muilta viranomaisilta, kuten lastensuojelusta ja terveydenhuollosta, sekä lausuntoja etenkin perheneuvolasta. Selvitys tehdään sosiaalitoimessa parityönä. Selvityksentekijät laativat lopuksi oikeudelle kirjallisen raportin selvityksestä. (Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 25/2013, 17.)

Tuomioistuin pyytää sosiaalitoimen selvitystä yli puolessa huoltoriitatapauksia (Litmala 2002, 46). Auvisen tekemän tutkimuksen mukaan selvitystyön kesto sosiaalitoimessa on vaihdellut runsaasti. Useimmiten selvitystyön määräajaksi oli asetettu 3-4 kuukautta, mutta joissakin tapauksissa määräaika on ollut jo

alun perin lähes vuoden pituinen. (Auvinen 2006, 152.) Kokonaiskesto selvityksen pyytämisestä sen saapumiseen käräjäoikeudelle on kuitenkin ollut 5,6 kuukautta. Kaikkein nopeimmin selvityksiä on valmistunut oheishuoltajan määräämistä koskevissa riidoissa, ja pisimpään puolestaan selvitystyössä olleet jutut ovat suurimmaksi osaksi koskeneet huollon tai asumisen määräämistä eron yhteydessä (Auvinen 2006, 153–154.)

5 TUOMIOISTUINSOVITTELU LAPSIASIOISSA

Oikeudenkäynnin rinnalle otettiin Suomessa käyttöön tuomioistuinsovitte-
luun vuoden 2006 alussa, kun laki riita-asioiden sovittelusta tuomioistuimissa
(26.8.2005/663) astui voimaan. Tuomioistuinsovitte-
lun koskeva lainsäädäntö
uudistettiin vuonna 2011, kun laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvis-
tamisesta yleisissä tuomioistuimissa (29.4.2011/394) astui voimaan kumoten
aiemman riita-asioiden sovittelua säädelleen lain. Tuomioistuinsovitte-
lulakia sovelletaan riita-asioiden sekä riitaisten hakemusasioiden sovitteluun yleisessä
tuomioistuimessa (TuomSovL 1 §). Myös lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta
koskevan riitaisen asian tuomioistuinsovitte-
lun sovelletaan tuomioistuimissa (HTL 3a:17a §). Tuomioistuinsovitte-
lulla tarkoitetaan tuomioistuimessa
tapahtuvaa sovittelua, joka on oikeudenkäynnin vaihtoehto, mutta joka tavoit-
teidensa puolesta kuitenkin sopii tuomioistuimen yhteiskunnalliseen tehtävään
konfliktinratkaisijana. Päämääränä sekä oikeudenkäynnissä että sovittelussa on
riidan ratkaisu ja osapuolten sitoutuminen saavutettavaan ratkaisuun. (HE
114/2004 vp, 18.)

Oikeusministeriö asetti vuoden 2010 alussa työryhmän laatimaan selvityksen
asiantuntija-avustajan kokeilemisesta lapsen huolto-oikeudenkäynneissä. Työ-
ryhmän antaman mietinnön pohjalta aloitettiin 1.1.2011 Helsingin, Espoon, Ou-
lun ja Pohjois-Karjalan kärjäoikeudessa kokeilu asiantuntija-avustajan käyttä-
misestä lapsen huoltoa, tapaamisoikeutta ja elatusta koskevassa tuomioistuin-
sovitte-
lussa. Myöhemmin 1.9.2012 kokeiluun liittyivät 7 uutta tuomioistuinta:
Pirkanmaan, Keski-Suomen, Etelä-Karjalan, Kanta-Hämeen, Pohjanmaan, La-
pin ja Kemi-Tornion kärjäoikeudet, ja kokeilun kestoja jatkettiin vuoden 2013
loppuun. (Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 25/2013, 7-8.) Tavoitteena
oli saada kokeiluun mukaan maantieteelliseltä sijainniltaan, väestöpohjaltaan
sekä kooltaan erilaisia yksiköitä. (Ervasti 2013, 172.)

1.5.2014 voimaan tulleen lakimuutoksen myötä huolto- ja tapaamisriitojen tuo-
mioistuinsovitte-
lusta on säädetty lapsenhuoltolaissa (HTL 17a–17d §). Lain esi-

töissä sovittelun katsotaan nopeutensa ja edullisuutensa vuoksi soveltuvan varsin hyvin huoltajuuskiistoihin, ja tämän perusteella menettelyä asiantuntija-avustajan käyttämisestä huoltoriitojen tuomioistuinsovittelussa esitetään vakinaistettavan koko maahan. Hallituksen esityksessä ehdotetaan, että huoltoriitojen tuomioistuinsovittelussa käytettävien asiantuntija-avustajien järjestäminen säädettäisiin käräjäoikeuden hallinnollisen kanslian sijaintikunnan tehtäväksi. Tavoitteena tällä on turvata kaikille vanhemmille asunpaikasta riippumatta saada samantasoista asiantuntijapalvelua huoltoriitojen sovittelussa. (HE 186/2013 vp, 1)

5.1 Sovittelun edellytykset, tarkoitus ja osapuolet

Tuomioistuimessa voidaan sovittaa lapsen elatusta tai lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevia asioita, kunhan tuomioistuinsovittelu toteutetaan siten, että lapsen etu turvataan. (TuomSovL 1 § ja 10 §.) On huomattava, että etenkin vanhempien keskinäisen suhteen ja lapsen edun kannalta yhteistoiminnallinen riidanratkaisumenettely sekä yhteisymmärryksessä saavutettu sopimus ovat yleensä parempi vaihtoehto kuin riitaisa oikeudenkäynti ja tuomio (Ervasti 2013, 167). Lain esitöissä on myös korostettu, että tuomioistuinsovittelussa asia käsiteltäisiin huomattavasti halvemmin kustannuksin ja nopeammassa tahdissa kuin oikeudenkäynnissä. Näin ollen on mahdollista, että sovitteluun tulisi käsiteltäväksi myös asioita, joissa ei oikeudenkäyntikulujen vuoksi olla halukkaita ryhtymään täysimittaiseen oikeudenkäyntiin. (HE 114/2004 vp, 18.)

Tuomioistuinsovittelulain mukaan tuomioistuinsovittelun tavoitteena on pyrkiä asian sovinnolliseen ratkaisuun. Lisäksi tuomioistuinsovittelu edellyttää, että asia soveltuu soviteltavaksi ja sovittelu on tarkoituksenmukaista osapuolten vaatimuksiin katsottuna. (TuomSovL 2:3 §.) Tuomioistuinsovittelu on käytettävissä lapsen huoltoa ja tapaamista koskevissa asioissa. Näin ollen huoltoa koskeva asia on myös kysymys siitä, kumman vanhemman luona lapsi asuu. (Ervasti 2013, 166.)

Tuomioistuinsovittelussa sovittelijana toimii asiaa käsittelevän käräjäoikeuden tuomari. Tuomioistuinsovittelulain mukaan sovittelija voi käyttää asiantuntemuksensa turvaamiseksi tai sovittelun edistämiseksi avustajaa, mikäli osapuolet siihen suostuvat. Lapsiasioissa sovittelijan nimeämän asiantuntija-avustajan korvaus maksetaan valtion varoista eikä näin ollen osapuolille aiheudu kuluja avustajan käyttämisestä. (TuomSovL 5.1-3 §.)

Tuomioistuinsovittelussa käsiteltävät lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevat riidat ovat useimmiten hyvin monimutkaisia ja vaikeita, minkä vuoksi niiden sovittelu edellyttää asiantuntija-avustajalta vankkaa ja korkeatasoista ammattitaitoa (LaVM 1/2014 vp, 3). Lapsiasioiden sovittelussa käyttävän asiantuntija-avustajan pätevyysvaatimuksena on psykologin, lastenpsykiatrin tai sosiaalityöntekijän kelpoisuus tai muu soveltuva ylempi korkeakoulututkinto. Lisäksi pätevyysvaatimukseksi on asetettu, että asiantuntija-avustajalla tulee olla tehtävän hoitamisessa edellytettävä lisäkoulutus ja sekä aikaisempaa kokemusta työskentelystä eroperheiden kanssa. (HTL 17c §.) Sen sijaan avustajan tehtävistä ei ole säännöksiä lainsäädännössä. Avustajan rooli sovittelussa riippuukin sovittelijan ja avustajan keskenään sopimasta työnjaosta. (Ervasti 2013, 172.) Asiantuntija-avusteista sovittelua perheasioissa pohtinut oikeusministeriön työryhmä on katsonut, että asiantuntijan keskeinen tehtävä sovittelussa on auttaa sekä sovittelijaa että vanhempia tunnistamaan lapsen etu. Lisäksi hänen tulisi myös tunnistaa tilanteet, joihin sovittelu ei sovi. Tarvittaessa asiantuntija voisi tehdä myös kotikäyntejä sekä keskustella lapsen kanssa. (Oikeusministeriö 61/2010, 17–18.)

5.2 Sovittelun kulku

Tuomioistuinsovittelulain mukaan sovittelu on toteutettava joutuisasti sekä tasapuolisuutta ja puolueettomuutta noudattaen (TuomSovL 6.1 §). Tämä tarkoittaa sitä, ettei sovittelijalla saisi olla ennakkokantaa siihen, miten asia pitäisi ratkaista, eikä hän myöskään saa painostaa osapuolia oman näkemyksensä mukaiseen lopputulokseen (Ervasti 2012, 85). Sovittelun menettelyä ei kuitenkaan ole haluttu säännellä yksityiskohtaisesti laissa, vaan menettely voidaan käydä suh-

teellisen vapaamuotoisesti ja sovittaa osapuolten tarpeisiin soviteltavassa asiassa. Lain esitöissä on korostettu sitä, ettei sovittelussa ole tarkoituksenmukaista hakea menettelyohjeita oikeudenkäyntiä koskevasta lainsäädännöstä. (HE 114/2004 vp, 22, 33.)

Sovittelijan tulee neuvotella osapuolten kanssa siitä, miten sovittelu toteutetaan ja millaista menettelyä sovelletaan (TuomSovL 6 §). Sovittelija laatii suunnitelman neuvottelussa ilmi tulleiden näkemysten perusteella ja esittelee sen osapuolille. Viime kädessä sovittelija voi kuitenkin itse päättää menettelytavoista, mikäli osapuolten kanssa asiassa ei ole päästy täyteen yksimielisyyteen. Sovittelun onnistumisen edellytyksenä on se, että sovittelijalla on selkeä näkemys sovittelun etenemisestä. (Ervasti 2013, 104.) Hallituksen esityksen mukaan voi kuitenkin olla tarkoituksenmukaista jakaa sovittelu eri vaiheisiin (HE 114/2004 vp, 35). Käytännössä sovittelu jaetaan hyvin yleisesti viiteen eri vaiheeseen, joita ovat valmisteluvaihe, aloitusvaihe, selvittelyvaihe, neuvotteluvaihe ja päätösvaihe (Ervasti 2013, 105). Sovittelua harkitessa tai missä tahansa sovittelun vaiheessa voi käydä ilmi, ettei asia sovellu soviteltavaksi. Tästä on kyse etenkin silloin, jos sovittelun aloittaminen, jatkaminen tai vahvistaminen ei ole lapsen edun mukaista. (Ervasti 2013, 167.)

Valmisteluvaihe

Valmisteluvaiheella tarkoitetaan valmistelutoimenpiteitä ennen varsinaisen sovittelun alkua (Ervasti 2012, 54). Tuomioistuinsovittelu voi tulla vireille tuomioistuimessa joko erillisessä sovitteluhakemuksella tai sovittelupyynnöllä riippuen siitä, haetaanko sovittelua ennen oikeudenkäyntiä vai sen aikana. Jos sovittelua haetaan ennen käsittelyä, tulee vapaamuotoinen sovitteluhakemus toimittaa kirjallisena tuomioistuimeen. Hakemuksessa on selostettava, mitä riita koskee ja miten osapuolten näkemykset eroavat toisistaan sekä lisäksi perusteltava, miksi asia hakijan mielestä soveltuu soviteltavaksi. Mikäli asia taas on jo käsiteltävänä tuomioistuimessa oikeudenkäyntiasiana, asia voidaan osoittaa soviteltavaksi asianosaisen tai asianosaisten pyynnöstä. Sovittelupyyntö on vapaamuoto-

toinen, mutta se on tehtävä viimeistään ennen kuin asian valmistelu on todettu päättyneeksi. (TuomSovL 2:4 §.)

Aloitusvaihe

Lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa sovitteluis-tunto on järjestettävä viipymättä sen jälkeen, kun tuomioistuin on tehnyt päätök-sen sovittelun aloittamisesta (TuomSovL 2:10.2 §). Aloitusvaiheella tarkoitetaan sovittelun alkua ja siihen kuuluvia toimia, kuten sovittelijan ja osapuolten alku-puheenvuoroja (Ervasti 2013, 105). Sovittelu on useimmille vielä täysin tunte-maton prosessi (Ervasti 2012, 57). Onkin hyvä aloittaa kertomalla vanhemmille, mistä sovittelussa on kyse. Sovittelijan tulee selvittää vanhemmille sovittelun yleiset tavoitteet, sovittelun kulku sekä kertoa myös omasta roolistaan. Heti so-vittelun aloitusvaiheessa on myös tärkeää luoda osapuolten välille luottamuksel-linen ilmapiiri. (Aaltonen 2009, 342.) Osapuolten tulee kuitenkin osallistua me-nettelyyn vapaaehtoisesti tuomioistuimen heitä siihen painostamatta (Ervasti 2012, 57). Sovittelun aloitusvaihe ei saa olla sovittelijan yksisuuntaista puhetta osapuolille vaan ennen kaikkea tulee saada aikaiseksi keskustelua, jonka poh-jalta sovittelijalla on mahdollisuus päätellä, ovatko vanhemmat aidosti hake-massa ratkaisua erimielisyyksiinsä sovittelun avulla (Aaltonen 2009, 342).

Selvittelyvaihe

Sovittelun selvittelyvaiheessa osapuolten tarpeita ja intressejä käydään läpi yhteis- ja erillisistunnoissa (Ervasti 2013, 105). Selvittelyvaihe on sovittelun kes-keisin vaihe, sillä koko sovittelun onnistuminen riippuu siitä, kuinka selvittelyvai-he viedään läpi. Selvittely toteutetaan tekemällä kysymyksiä osapuolille. (Ervas-ti 2012, 69.)

Sovittelu voidaan aloittaa joko yhteis- tai erillisistunnolla. Yleiskuvan luomisen sekä sovinnon edellytysten arvioimiseen kannalta on parasta aloittaa sillä, että kumpikin vanhempi toisen läsnä ollessa kertoo omat lähtökohtansa asiaan. Vaikka osapuolilla olisi mukanaan lainopillinen avustaja, on tärkeää, että van-

hemmat kertovat ongelmista omin sanoin ja tuovat itse esille, miten ne heidän mielestään tulisi ratkaista. (Aaltonen 2009, 343.)

Keskustelun aikana sovittelun pyrkimyksenä on saada esille osapuolten tosiasialliset intressit, ja sen myötä todelliset riitakysymykset. Usein lasta koskevien erimielisyyksien taustalla on vanhempien parisuhteeseen liittyvät ratkaisemattomat ongelmat. (Aaltonen 2009, 343.) Sovittelussa tarkoituksena on kuitenkin löytää myös yhteisiä intressejä, joiden pohjalta voidaan rakentaa ratkaisu. Tyypillisimmin lapsiasioissa tällainen intressi on lapsen etu. (Ervasti 2012, 77). Osapuolten puheenvuorojen jälkeen tulisi keskustella sovittelun tavoitteista ja kummankin toiveista sovittelun suhteen. Sovittajan tehtävä on korostaa lapsen aseman turvaamista sekä ohjata vanhempien ajatuksia lapsen tarpeisiin. (Aaltonen 2009, 344.)

Toisin kuin oikeudenkäynnissä, sovittelussa ei oteta vastaan näyttöä eikä siitä laadita erilaisia asiakirjoja menettelyn aikana. Lastenhuoltoriitojen tuomioistuinsovittelessa ei tavallisesti myöskään kuulla lasta. (Ervasti 2012, 82–83.) Ennen kuin siirrytään neuvotteluvaiheeseen, sovittelijan olisi hyvä tiivistää, mistä hänen mielestään asiassa on kyse sekä määritellä ratkaistavat ongelmat (Aaltonen 2009, 344).

Neuvotteluvaihe

Selvittelyvaiheen jälkeen edetään neuvotteluvaiheeseen, jossa osapuolet neuvottelevat keskenään konfliktin erilaisista ratkaisuvaihtoehdoista (Ervasti 2013, 105). Sovittelija arvioi tilannetta ja tekee päätöksen siitä, onko parempi jatkaa yhteiskeskustelua vai keskustella molempien osapuolten kanssa erikseen. Erilliskeskustelujen aikana sovittelija voi saada tietoa taustalla olevista riidan todellisista syistä, mutta niissä voi myös tulla ilmi seikkoja, jotka muodostuvat esteeksi sovittelun jatkamiselle. (Aaltonen 2009, 344.) Mikäli neuvotteluvaiheessa nousee esille osapuolten intressejä ja tarpeita, joiden vuoksi neuvottelut eivät etene, voidaan neuvotteluvaiheesta palata vielä takaisin selvittelyvaiheeseen (Ervasti 2012, 83).

Neuvotteluvaiheessa sovittelijan tärkeänä tehtävänä on suunnata keskustelu menneisyyden sijasta tulevaisuuteen ja saada vanhemmat pohtimaan konkreettisia vaihtoehtoja asian ratkaisemiseksi. Mikäli vanhemmat takertuvat käymään läpi parisuhteensa ongelmia, sovittelijan tulee kääntää heidän ajatuksensa lapsen asioihin. Olennaista on saada vanhemmat puhumaan suoraan toisilleen ja sen myötä neuvottelemaan keskenään. (Aaltonen 2009, 344.)

Sovittelun ideana on, että osapuolet tuovat itse esiin erilaisia mahdollisia ratkaisuvaihtoehtoja, joista keskustelemalla he itse päätyvät kumpaakin osapuolta tyydyttävään ratkaisuun (Ervasti 2012, 85). Jos vanhempien välille alkaa rakentua sovinto, sovittelijan tulee kiinnittää huomiota siihen, millaiset edellytykset esitetyillä vaihtoehtoilta on toimia käytännössä. Keskustelun lähtökohtana tulee olla vanhempien ja lapsen arki, ja neuvottelussa on hyvä ottaa esille, miten sovintoehdotukset vaikuttaisivat konkreettisesti esimerkiksi osapuolten taloudelliseen tilanteeseen, asumiseen, lapsen päiväkotiin, kouluun ja harrastuksiin. Lisäksi vanhempien huomio tulisi kiinnittää tulevaisuuteen ja ohjata heitä ennakkoimaan, millaisia muutoksia sopimukseen muun muassa lapsen koulunkäynnin tai harrastusten alkaminen taikka vanhempien muuttaminen merkitsisivät. (Aaltonen 2009, 344–345.)

Päätösvaihe

Osapuolten päästyä neuvotteluratkaisuun sovittelussa siirrytään päätösvaiheeseen, jossa asiasta laaditaan sopimus (Ervasti 2013, 105). Päätösvaiheessa syntyvän ratkaisun nimike on ”Oikeuden vahvistama sovinto” (Aaltonen 2009, 345). Sovinnon vahvistamista harkitessaan tuomioistuimen tulee ottaa huomioon, mitä lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetussa laissa sekä lapsen elatuksesta annetussa laissa (5.9.1975/704) säädetään. Sovittelussa vahvistettu sovinto rinnastetaan tuomioistuimen päätökseen tai tuomioon lapsiasioissa. (TuomSovL 10.1 ja 2 §.) Sovittelija on vastuussa sovinnon täsmällisestä muotoilusta (Aaltonen 2009, 345).

Tuomioistuimen antamaan ratkaisuun sovinnon vahvistamisesta on mahdollista hakea muutosta, elleivät osapuolet nimenomaisesti ilmoita tyytyvänsä saavutettuun ratkaisuun (OK 20:5 § ja OK 25:25.1 §). Sitä vastoin päätökseen, jolla tuomioistuinsovittelemu aloitetaan, sitä koskeva pyyntö hylätään tai tuomioistuinsovittelemu todetaan päättyneeksi, ei saa hakea muutosta. Sovinnon vahvistamisen jälkeen tuomioistuimen tulee normaalin tapaan tehdä tarvittavat ilmoitukset väestörekisteriin (Aaltonen 2009, 345).

Vaikka sovintoa ei saavutettaisikaan, sovittelu tulee päättää mahdollisimman myönteisesti ja kannustavasti. Jo itsessään vanhempien osallistuminen sovitteluun osoittaa, että heillä on yhteinen pyrkimys ratkaista lasta koskevat asiat lapsen parhaaksi. Sovittelun päätteeksi sovittelijan kannattaa nostaa esille seikkoja, joista vanhemmat ovat olleet sovittelussa yhtä mieltä, sillä niiden avulla voidaan tukea yhteisymmärryksen saavuttamista myös myöhemmässä vaiheessa. (Aaltonen 2009, 345.)

5.3 Kokemuksia asiantuntija-avusteisesta tuomioistuinsovittelemusta

Kolmivuotisesta kokeilusta, jossa asiantuntija-avustaja on ollut mukana lapsiasioiden tuomioistuinsovittelemussa, on saatu myönteisiä tuloksia. Sovittelu on ollut tuloksellista ja nopeaa, mutta myös taloudellisesti edullista. Asiantuntijan käyttö sovittelussa mahdollistaa sen, että samassa prosessissa voidaan käsitellä eroon liittyviä juridisia, sosiaalisia ja psykologisia kysymyksiä. (HE 186/2013 vp, 4.) Kokeilun tavoitteena oli vanhempien erimielisyyksien nopea käsittely ja lapsen edun mukaisen, kestävän sovinnon saavuttaminen. Lisäksi yhteiskunnan kannalta tavoitteena oli huoltoriitojen käsittelyaikojen lyhentäminen sekä tuomioistuimen ja sosiaalitoimen työkuormituksen vähentäminen. (Oikeusministeriön julkaisuja ja lausuntoja 25/2013, 13.)

Asiantuntija-avusteisen tuomioistuinsovittelemun kokeilun kaksivuotisen seurannan aikana päättyi yhteensä 435 sovitteluasiaa. Valtaosa eli 300 (69 %) niistä oli tuomarin oikeudesta sovitteluun siirtämiä juttuja, kun taas sovitteluhakemuksella vireille oli tullut 135 (31 %) asiaa. Sovitteluun edenneet jutut päättyivät joko ko-

konaissovintoon, osasovintoon tai siihen, ettei asiassa päästy sovintoon. Valtaosassa (62 %) tapauksista sovitteluun edenneissä jutuissa päädyttiin kokonaissovintoon. Osasovinto puolestaan saatiin aikaiseksi 15 prosentissa sovitteluun edenneistä jutuista. Osasovinto tarkoitti tyypillisimmin sitä, että lapsen asiat saatiin sovittua muilta osin, mutta riitaa jäi joko lapsen elatuksesta tai huolto-
muodon valinnasta. Sovintoa ei saavutettu 23 prosentissa sovittelussa käsitellyistä jutuista. Ottaen huomioon käsiteltyjen riitojen vaikeusasteen ja sen, että sovittelun työskentelymallia lähdettiin rakentamaan ilman aiempaa käytäntöä ja kokemusta, kokeilussa saavutettuja tuloksia voidaan pitää erinomaisina. (Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 25/2013, 32-34.)

Kokemuksien mukaan tuomareiden ja asiantuntija-avustajien moniammatillinen yhteistyö sekä tehostaa huoltoriitojen sovittelua että parantaa sen laatua. Oikeudenkäyntiin verrattuna sovittelu on ollut nopeaa, minkä vuoksi huoltoriitaan on päästy puuttumaan oikeudenkäyntiä ripeämmin. Sovintojen lisääntyminen on niin ikään vähentänyt sosiaalitoimelle tehtäviä selvityspyyntöjä, ja sen myötä helpottanut sosiaalitoimen työtilannetta. Lisäksi kokeiluun osallistuneet vanhemmat ovat olleet tyytyväisiä sovitteluun. Lakivaliokunnan mietinnön mukaan positiivisista tuloksista huolimatta asiantuntija-avusteisen huoltoriitojen sovittelun toimivuutta ja vaikutuksia olisi kuitenkin tärkeä seurata myös tulevaisuudessa. Seurannassa olisi hyvä kerätä tietoa ainakin sovintojen noudattamisesta. (LaVM 1/2014 vp, 3.)

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Lapsen huoltoriitoja koskevia asioita voidaan ratkaista tuomioistuimessa joko varsinaisessa oikeudenkäynnissä tai huolto- ja tapaamisriitojen tuomioistuinsovittelussa. Opinnäytetyöni tarkoituksena oli selvittää molemmat edellä mainitut prosessit lapsiasian käsittelyssä. Lisäksi opinnäytetyöni tavoitteena on tutkia, miten tuomioistuin valvoo lapsen etua tuomioistuimessa käsiteltävässä huoltoriitaprosessissa. Opinnäytetyöni tutkimusmenetelmä on lainoppi. Opinnäytetyön teoriaosuudessa on määritelty, miten lapsen huolto ja huoltajuus määräytyvät, mitä lapsen edulla ja oikeuksilla tarkoitetaan ja selvitetty huoltoriitaprosessin kulku sekä oikeudenkäynnissä että tuomioistuinsovittelussa.

Työni tutkimuskysymykset olivat:

1. Millainen on huoltoriitojen käsittelyprosessi oikeudenkäynnissä ja tuomioistuinsovittelussa?
2. Miten tuomioistuin valvoo lapsen etua huoltoriidoissa?
3. Millä tavoin asiantuntija-avusteinen tuomioistuinsovittelu turvaa lapsen etua?

Lapsen huoltoa koskeva riita-asia tulee vireille avioerohakemuksen liitännäisvaatimuksena tai itsenäisenä hakemusasiana. Hakijana voi olla lapsen vanhemmat yhdessä, toinen vanhemmista, lapsen huoltaja tai sosiaalilautakunta. Toimivaltainen tuomioistuin on lapsen asuinpaikan käräjäoikeus tai avioeroasian oikeuspaikka. Hakijan on yksilöitävä hakemus ja ilmoittaa siinä, hakeeko hän lapselle yhteis- vai yksinhuoltoa, sekä tarvittaessa perusteltava hakemus. Huoltoasian vireilletulon jälkeen asiaan osallisille, eli lapsen vanhemmille ja huoltajille, on varattava tilaisuus tulla kuulluksi asian johdosta, mikäli kutsu voidaan antaa heille tiedoksi. Tuomioistuimen on viran puolesta huolehdittava hakemuksen tiedoksiannosta.

Lapsen huoltoa koskeva hakemusasia käsitellään joko kirjallisesti kansliassa tai suullisesti hakemusasiain istunnossa. Huoltoasia voidaan ratkaista kirjallisessa

valmistelussa hakemuksen mukaan silloin, kun hakemus on vanhempien yhteinen tai hakemusta ei ole riitautettu. Lähes poikkeuksetta lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevat asiat edellyttävät jo pelkästään asian luonteen vuoksi suullista käsittelyä.

Kirjallisen valmistelun jälkeen tuomioistuin kutsuu asianosaiset valmisteluistuntoon, jossa tarkoituksena on selvittää asianosaisten perustellut vaatimukset, kartoittaa tulevaa todistelua sekä neuvotella sovinnon mahdollisuudesta asiassa. Valmisteluistunnossa tuomioistuin saa lapsen vanhemmilta tietoa, jonka perusteella se arvioi, onko asiassa tarpeen pyytää selvitystä sosiaalitoimesta. Tuomioistuimen on myös huolehdittava, että asianosaiset tuovat ilmi kaikki ne seikat, joihin he haluavat vedota sekä tarvittaessa esittää asianosaiselle lisäksymyksiä, mikäli hänen kirjallinen tai suullinen lausuma on puutteellinen.

Mikäli osapuolet pääsevät asiassa sovintoon, tuomioistuin antaa sopimuksen mukaisen päätöksen, ellei ole syytä epäillä sen olevan vastoin lapsen etua. Mikäli taas sovintoa ei synny, valmistelu todetaan päättyneeksi ja asia on siirrettävä pääkäsittelyyn. Tuomioistuin laatii valmistelusta yhteenvedon sekä määrää pääkäsittelyn ajankohdan. Tuomioistuin voi määrätä asianosaisena olevan lapsen vanhemman saapumaan käsittelyyn henkilökohtaisesti sakon uhallla. Pääkäsittelyssä lapsiasia käsitellään joko kolmen tuomarin kokoonpanossa tai yhden tuomarin johdolla. Huoltoriidoissa todistuskeinoja ovat vanhempien kertomukset, asiantuntijoiden tai muiden todistajien kuuleminen sekä poikkeuksellisesti syystä mahdollisesti myös lapsen kuuleminen. Lisäksi kirjallisina todisteina voidaan esittää muun muassa sosiaalitoimen olosuhdeselvitys.

Lapsen huoltoriidasta annettava ratkaisunimike on päätös huolimatta siitä, onko toinen osapuoli vastannut hakemukseen tai ovatko vanhemmat päässeet keskenään sovintoon asiassa. Päätöksellä tuomioistuin voi määrätä yhteis- tai yksinhuollosta, lapsen asumisesta ja tapaamisoikeudesta tai antaa huoltajille työnjakomääräyksiä. Lisäksi lapselle voidaan myös määrätä ulkopuolinen huoltaja joko vanhemman ohella tai sijasta. Huoltoriitoja koskevat ratkaisut tulee perustella riittävän yksityiskohtaisesti.

Tuomioistuinsovittelu voi tulla vireille tuomioistuimessa joko erillisessä sovitteluhakemuksella tai sovittelupyynnöllä riippuen siitä, haetaanko sovittelua ennen oikeudenkäyntiä vai sen aikana. Mikäli sovittelua haetaan ennen käsittelyä, vapaaehtoinen sovitteluhakemus tulee toimittaa kirjallisena tuomioistuimeen. Huoltoriitaa koskevassa tuomioistuinsovittelussa sovittelijana toimii lapsiasioihin erikoistunut kärjätuomari. Lisäksi sovittelijalla on osapuolten puolten suostumuksella mahdollisuus käyttää asiantuntemuksen turvaamiseksi avustajaa, jonka korvaus maksetaan valtion varoista.

Tuomioistuinsovittelun kulku voidaan jakaa viiteen eri vaiheeseen, jotka ovat valmisteluvaihe, aloitusvaihe, selvittelyvaihe, neuvotteluvaihe ja päätösvaihe. Aloitusvaiheessa sovittelijan tulee selvittää vanhemmilla, mistä sovittelussa on kyse ja mitkä ovat sovittelun tavoitteet. Lisäksi sovittelijan tulee yrittää saada aikaiseksi keskustelua vanhempien välillä ja tunnustella, onko vanhemmilla aidosti halua hakea ratkaisua erimielisyyksiinsä sovittelun kautta. Sovittelun selvittelyvaiheessa osapuolten kanssa pidetään yhteis- ja erillisistuntoja, joissa käydään läpi heidän tarpeita ja intressejä. Vanhempien kanssa käytävissä keskusteluissa on pyrkimyksenä saada esille kummankin osapuolen omat näkemykset, todelliset riitakysymykset sekä myös löytää yhteisiä intressejä, joiden pohjalta ratkaisua voidaan hakea. Sovittelijan tulee ennen kaikkea keskustelussa suunnata vanhempien ajatuksia lapsen tarpeisiin ja korostaa lapsen aseman turvaamista.

Sovittelun neuvotteluvaiheessa osapuolet neuvottelevat keskenään konfliktin erilaisista ratkaisuvaihtoehtoista. Sovittelijan päätehtävä neuvotteluvaiheessa on ohjata keskustelua tulevaisuutta kohti saada vanhemmat pohtimaan oman ja lapsen arjen pohjalta riittävän yksityiskohtaisia ja konkreettisia vaihtoehtoja, joiden varaan molempia osapuolia tyydyttävä ratkaisu voisi perustua. Neuvotteluvaiheesta on mahdollista palata takaisin selvittelyvaiheeseen, jos neuvottelut eivät etene tai tulee ilmi seikkoja, jotka ovat esteeksi sovittelun jatkamiselle. Mikäli osapuolet pääsevät sovittelussa ratkaisuun, asiasta laaditaan oikeuden vahvistama sovinto sovittelun päätösvaiheessa. Sovittelussa vahvistettu sovinto on rinnastettavissa tuomioistuimen päätökseen tai tuomioon lapsiasioissa.

Tuomioistuimen tulee viran puolesta ottaa lapsen etu huomioon monin tavoin huoltoriidan käsittelyprosessissa. Lapsenhuoltolaissa korostetaan lapsen edun huomioon ottamista kaikissa lasta koskevista asioista sovittaessa tai päätettäessä. Lisäksi avioliittolaissa on erikseen säädetty, että avioerohakemusta käsitellessä tuomioistuimen tulee oma-aloitteisesti tiedustella, miten lasten huolto ja tapaamisoikeus aiotaan järjestää, mikäli avioeroa hakevilla puolisoilla on yhteisiä alaikäisiä lapsia.

Lapsi ei itse voi olla huoltoa tai tapaamisoikeutta koskevan asian asianosaisena eikä hän myöskään kuuluu asiassa vireillepano-oikeutettujen piiriin. Lapsi ei näin ollen ole oikeudenkäynnissä huoltoaan koskevan asian osapuoli. Tällä rajavedolla on haluttu ennen kaikkea suojella lasta.

Lapsen huoltoriitaa koskevan asian ratkaiseminen edellyttää lähes poikkeuksetta pääkäsittelyn järjestämistä, sillä lapsen edun arvioiman yksinomaan kirjallisen todistelun pohjalta on lähes mahdotonta. Suullisessa käsittelyssä on myös mahdollista saada aikaiseksi sovinto vanhempien välille, mikä niin ikään luo paremmat edellytyksen järjestellä lapsen asioita yhteistyöhaluisesti myös tulevaisuudessa.

Lapsiasiaa käsitellessä tuomioistuimen on hankittava kaikki ratkaisun kannalta tarpeellinen tieto. Tuomioistuimen on mahdollista pyytää ratkaisunsa tueksi sosiaalitoimesta olosuhdeselvitystä perheen tilanteesta. Sosiaalitoimen laatiman selvityksen ensisijaisena tarkoituksena on täydentää oikeudenkäyntiaineistoa niin, että päätöstä tehtäessä on mahdollista huomioida kaikki lapsen asioihin vaikuttavat tosiseikat.

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa voidaan antaa väliaikainen määräys, kun asia on laitettu vireille käräjäoikeudessa. Väliaikaismääräyksen tehtävänä on turvata lapsen asemaa ja etua oikeudenkäynnin aikana. Kyseessä on ennen kaikkea turvaamistoimenpide, jonka avulla pyritään rauhoittamaan lapselle vahingollinen tilanne. Väliaikaismääräyksillä ei saa aiheuttaa

tarpeettomia muutoksia vallitsevissa olosuhteissa, ja niiden antaminen onkin tarkoitettu vain poikkeuksellisiin tilanteisiin.

Lapsen kuuleminen tuomioistuimessa huoltoriidan käsittelyssä on mahdollista vain, mikäli lapsi suostuu kuulemiseen, kuulemisesta ei aiheudu lapselle haittaa ja kuuleminen on välttämätöntä asian ratkaisemisen kannalta. Lapsen kuulemiselle asetetulla korkealla kynnyksellä on ennen kaikkea tarkoitus suojella lasta eikä kuuleminen saa missään tapauksessa vahingoittaa lasta. Myös tuomioistuinsovittelussa lapsen kuuleminen on harvinaista, ja tällä käytännöllä on haluttu erottaa lapsi konfliktin osapuolista. Lapsella on myös oikeus ilmaista mielipiteensä häntä koskevassa asiassa. Huoltoriitojen yhteydessä toteutetun lapsen mielipiteen selvittämisen tai kuulemisen on toteuduttava siten, ettei lapsi koe joutuvansa erotuomarin asemaan.

Tuomioistuinsovittelua voidaan soveltaa lapsiasioihin, mikäli sovittelu toteutetaan lapsen etua silmällä pitäen. Lapsiasioiden tuomioistuinsovittelussa sovittelijana toimii käräjäoikeuden tuomari, joka voi käyttää sovittelussa apunaan avustajaa. Tuomioistuinsovittelun tavoitteena on edistää vanhempia löytämään riitaansa sovinnollinen ratkaisu. Lapsiasioissa käytettävälle asiantuntija-avustajalle on asetettu korkeat pätevyysvaatimukset, jotta avustajalla on tarvittava asiantuntijuus tarkastella konfliktia lapsen oikeuksien ja edun kannalta. Asiantuntija-avustajan järjestäminen on kunnan velvollisuus ja sen käyttö on osapuolille maksutonta, mikä antaa tasapuoliset lähtökohdat riidan ratkaisemiselle perheen taustasta riippumatta.

Asiantuntija-avustajan keskeinen tehtävä on auttaa sekä sovittelijaa että vanhempia tunnistamaan lapsen etu ratkaisuvaihtoehtoja puntaroidessaan. Toisaalta asiantuntija-avustajan tulee myös tunnistaa tilanteet, joihin sovittelu ei sovi. Yleisesti sovittelu ohjaa vanhempia neuvottelemaan keskenään, ja sen myötä parantaa heidän keskinäisiä välejä. Sovittelussa vanhempien ajatuksia tulee suunnata lapsen tarpeisiin myös tulevaisuuden näkökulmasta. Kaikilla näillä seikoilla on ennen kaikkea tarkoitus korostaa lapsen aseman turvaamista.

7 POHDINTA

Huoltoriidat käydään vanhempien välillä, mutta niiden kohteena ovat asianosaisina olevien vanhempien sijaan heidän yhteiset alaikäiset lapset. Huoltoriidan pitkittyminen lisää tuntuvasti kustannuksia osapuolille sekä vaikeuttaa konfliktin ratkaisemista. On ennen kaikkea lapsen etu, että vanhemmat ratkaisevat erimielisyytensä mahdollisimman varhaisessa vaiheessa.

Tutkimuksessani olen saanut selville, millä tavoin lainsäädännön nojalla tuomioistuimen tulee valvoa lapsen etua sekä huoltoriidan käsittelyssä että huoltoa koskevan asian ratkaisemisessa. Vaikka lähtökohtana on vanhempien sopimusvapaus, tuomioistuin ei voi vahvistaa vanhempien keskinäistä sopimusta lapsen huoltoa, asumista tai tapaamisoikeutta koskevassa asiassa, mikäli on aiheutta olettaa sopimuksen olevan vastoin lapsen etua. Oikeudenkäynnin lisäksi lapsiasioita on nykyisin mahdollista ratkaista myös tuomioistuinsovittelussa. Asiantuntija-avusteisesta tuomioistuinsovittelusta meneillään olleen kokeilun myötä huoltoriidat ovat saaneet painoarvoa yhteiskunnallisessa keskustelussa. Mielestäni onkin tärkeää, että lapsen edun valvomiseen sekä sen turvaamiseen huoltoriitakonfliktissa on kiinnitetty huomiota ja sille on haluttu antaa lisää oikeusturvaa lainsäädännön kautta.

Opinnäytetyö toteutettiin lainsäädäntöä, oikeuskirjallisuutta, oikeusministeriön julkaisua, hallituksen esitystä ja lakivaliokunnan mietintöä lähteenä käyttäen. Mielestäni onnistuin käyttämään lähteitä monipuolisesti. Kokeilu asiantuntija-avusteisesta tuomioistuinsovittelusta oli käynnissä koko opinnäytetyön tekemisen ajan, ja lopulta toukokuussa 2014 kokeilu laajennettiin valtakunnalliseksi lainsäädännön kautta. Tavallaan työn ajallinen pitkittyminen mahdollisti sen, että olen saanut seurata, miten käytännön kokeilun ja siitä saatujen positiivisten tulosten kautta lapsilainsäädäntö uudistui. Toisaalta taas olen joutunut muokkaamaan ja päivittämään tekstiä paljon sitä mukaa, kun asiantuntija-avusteinen tuomioistuinsovittelu on edennyt ja siitä on ilmestynyt uusia julkaisuja.

Mielestäni opinnäytetyön tietoperustan kirjoittaminen oli suhteellisen helppoa sitten, kun olin perehtynyt aiheeseen keskeisiä lähteitä tutkimalla. Aiheesta löytyi paljon oikeuskirjallisuutta sekä tutkimuksia, joita pystyin hyödyntämään teoriaa kirjoittaessa. Pikemminkin mahdollista lähdemateriaalia oli saatavilla liiankin paljon enkä loppujen lopuksi käyttänyt raportin lähteinä kaikkia julkaisuja, joista olin etsinyt tietoa aiheeseen perehtyessäni. Teoriaa kirjoittaessa jouduin kertaamaan ja opiskelemaan uudelleen myös siviiliasioiden oikeudenkäyntimenettelyn, sillä kyseisten opintojaksojen suorittamisesta oli kulunut jo pitkä aika eivätkä prosessioikeuden perusteet enää olleet tuoreessa muistissa.

Työni empiirinen puoli jäi käytännössä oikeuskäytännön sekä oikeuskirjallisuudessa sekä muissa lähdeaineistona käytetyissä julkaisuissa ilmenneiden tulosten varaan. Alun perin työhön oli tarkoitus saada mukaan käytännönläheisyyttä asiantuntijahaastatteluiden avulla. Suunnitelmani oli päästä haastattelemaan muutamaa käräjäoikeuden lapsiasioihin erikoistunutta tuomaria sekä mahdollisesti ainakin yhtä tuomioistuinsovittelussa mukana olevaa asiantuntijaavustajaa. Aikataulullisista syistä haastatteluista oli kuitenkin luovuttava. Vaikka empiirinen puoli työssäni ei ole kovin syvällinen, koen silti, että raportti antaa hyvän katsauksen huoltoriitaprosessiin sekä yleisesti tuomioistuimessa käsiteltäviin lapsiasioihin. Tällä perusteella työni voisi toimia pohjana myöhemmille opinnäytetöille tai muille aiheeseen liittyville tutkimuksille.

Varsinainen kirjoittamisprosessi vaati paljon työtä ja aikaa. Näin jälkeenpäin ajateltuna olenkin sitä mieltä, että todennäköisesti itselleni sopivin työskentelytapa olisi alun perin ollut se, että vien prosessin mahdollisimman tiiviissä tahdissa läpi. Minun kohdallani työni viivästyi huomattavasti alkuperäisestä aikataulusta pitkälti juuri sen vuoksi, etten osannut realistisesti arvioida, kuinka paljon aikaa opinnäytetyön tekeminen vaatii. Aiheen hyväksyttämisen ja aloitusseminaarin pitämisen jälkeen suoritin vielä tutkintooni kuuluvia ammattiopintoja ja samanaikaisesti olin myös osa-aikaisesti töissä. Vuoden 2012 alusta lähtien työsuhteeni muuttui kokoaikaiseksi. Työn vastuun ja kuormittavuuden lisääntyminen sekä vapaa-ajan väheneminen heijastuivat omaan jaksamiseeni niin, että minun oli erittäin vaikeaa löytää riittävästi aikaa ja tahtotilaa opinnäytetyön te-

kemiseen töiden ohella. Näiden asioiden vuoksi opinnäytetyöni ei juurikaan edennyt vaan jäi niin sanotusti sillensä parin vuoden ajaksi. Sen sijaan mielenkiinto valittua aihetta kohtaan on kuitenkin säilynyt koko prosessin ajan.

Opinnäytetyölläni ei ollut toimeksiantajaa vaan lähtökohtana oli oma mielenkiintoni. Näin jälkeempäin ajateltuna olen sitä mieltä, että työtä olisi varmasti ollut mielekkäämpi tehdä, mikäli opinnäytetyössä olisi ollut mukana toimeksiantaja. Toimeksiannon myötä opinnäytetyöllä olisi ollut laajempi tarkoitus, sillä työssä saavutettuja tuloksia olisi konkreettisesti hyödynnetty oikeassa elämässä. Toisaalta se, ettei työlläni ollut toimeksiantajaa, antoi minulle vapauden rajata aiheeni ja rakentaa työni parhaaksi katsomallani tavalla.

Kokonaisuudessaan opinnäytetyön tekeminen oli haastava ja pitkä prosessi. Matkan varrelle ymmärsin, että opinnäytetyön tuotoksena kirjoitettava raportti on vain pintaraapaisu kaikesta siitä työstä, jota opinnäytetyön tekeminen vaatii. En osannut etukäteen ennakoida, kuinka paljon aikaa lähteisiin perehtyminen ja sen myötä asiasisällön oppiminen vie. Kaiken kaikkiaan oman kokemukseni myötä voin sanoa, että opinnäytetyön tekeminen on aikaisemmin opitun tiedon hyödyntämistä ja uuden tiedon oppimista. Ennen kaikkea oli mielenkiintoista syventää omaa ammatillista osaamistaan perehtymällä itseä kiinnostavaan aiheeseen.

Kehitysideana voisi olla selvittää huoltoriitaprosessia muiden osapuolten, kuten vanhempien tai asiantuntija-avustajan näkökulmasta. Lisäksi jatkotutkimuksena voisi olla mielenkiintoista selvittää, miten asiantuntija-avusteisessa tuomioistuinsovittelessa saavutettuja sovintoja on noudatettu pidemmällä aikavälillä vai onko asia mahdollisesti riitautunut uudelleen. Vertailun vuoksi olisi myös kiinnostava tutkia, miten huoltoriita-asiat tuomioistuimessa jatkossa jakautuvat oikeudenkäyntimenettelyn ja tuomioistuinsovittelemisen kesken, ja syrjäyttääkö tuomioistuinsovittelemisen perinteisen oikeudenkäynnin lapsiasioissa.

LÄHTEET

Aaltonen, A-K & Auvinen, M. Lapsi vanhempien riidan puristuksessa. Lapsiriitojen sovittelusta yleisissä tuomioistuimissa. Lakimies 7-8/2010. Hakupäivä 15.12.2013. <http://www.edilex.fi/lakimies/7471.pdf>.

Aaltonen, A-K. 2009. Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa. Helsinki: Edita.

Aer, J. 2012. Lastensuojeluoikeus. Helsinki: Sanoma Pro Oy.

Ali-Keskikylä, E. 2008. Lapsen tapaamisoikeus ja sen toteuttamisen ongelma-kohtia. Turku: UNIPRINT.

Asetus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 28.6.1994/556.

Auvinen, M. 2006. Huoltoriidat tuomioistuimissa: sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana, asiantuntijana. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Avoliittolaki 13.6.1929/234.

Ervasti, K. 2012. Tuomioistuinsovittelu. Jyväskylä: Edita Publishing Oy.

Ervasti, K. 2013. Uusi tuomioistuinsovittelulaki. Helsinki: Talentum Media Oy.

Gottberg, E. 1999. Lapsen huolto, huoltoriidat ja pakkotäytäntöönpano. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Turku: Unipaps.

Gottberg, E. 2007. Perhesuhteet ja lainsäädäntö. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisu. Vaajakoski: Gummerus Kirjapaino Oy.

Gottberg, E. 2010. Perhesuhteet ja lainsäädäntö. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisu. 5. täysin uudistettu painos. Vaajakoski: Gummerus Kirjapaino Oy.

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain, riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä

tuomioistuimissa annetun lain 5 ja 10 §:n sekä sosiaalihuoltolain 17 §:n muuttamisesta. HE 186/2013 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle lainsäädännöksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ja holhouslain muuttamisesta sekä niihin liittyvien lakien muuttamisesta. HE 224/1982 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle riita-asioiden sovittelua ja sovinnon vahvistamista yleisissä tuomioistuimissa koskevaksi lainsäädännöksi. HE 114/2004 vp.

Havansi, E. 2007. Oikeudenkäynti ja pakkotäytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.

Hakalehto-Wainio, S. & Nieminen, L. (toim.) 2013. Lapsioikeus murroksessa. Viro: Lakimiesliiton kustannus.

Isyyslaki 5.9.1975/700.

Kangas, U. 2012. Perhe- ja perintöoikeuden alkeet. Helsinki: Unigrafia Oy.

KKO 18.3.1990 T 894. Finlex.

KKO 10.2.2002 T 266. Finlex.

KKO 2.3.2010 T 424. Finlex.

KKO 13.11.2012 T 2342. Finlex.

Kotikuntalaki 11.3.1994/201.

Laki holhoustoimesta 1.4.1999/442.

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 8.4.1983/361.

Laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian täytäntöönpanosta 16.8.1996/619.

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 17.8.1992/785.

Laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa 29.4.2011/394.

Laki riita-asioiden sovittelusta yleisissä tuomioistuimissa 26.8.2005/663 (kumotu).

Lakivaliokunnan mietintö 1/2014 vp.

Lakivaliokunnan mietintö 4/2005 vp.

Lastensuojelulaki 13.4.2007/417.

Lastensuojelun keskusliitto. 2010. Huoltoriidoista miljoonien eurojen kustannukset vuosittain. Hakupäivä 7.6.2014.

http://www.lskl.fi/tiedottaa/tiedotusvalineille/tiedotteet/tiedotteet_2010/huoltoriidosta_miljoonien_eurojen_kustannukset_vuosittain.1048.news.

Litmila, M. (toim.) 2002. Lapsen asema erossa. Helsinki: WSOY Lakitieto.

Mahkonen, S. 2008. Lastensuojelu ja laki. Helsinki: Edita Prima Oy.

Nieminen, L. (toim.) 2013. Lapsioikeus murroksessa. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

Oikeudenkäymiskaari 1.1.1734/4.

Oikeuslaitos. 2014. Lapsenhuoltoa koskevien erimielisyyksien käsittely. Hakupäivä 24.5.2014.

<http://www.oikeus.fi/fi/index/laatikot/perheasiatoikeudessa.html>.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 61/2010. Asiantuntija-avustajan käyttö huoltoriitojen sovittelussa. Helsinki: Oikeusministeriö.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 43/2013. Asiantuntija-avusteinen tuomioistuinsovittelu. Helsinki: Oikeusministeriö.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 25/2013. Asiantuntija-avusteista huoltoriitojen sovittelua koskeva kokeilu kärjäoikeuksissa 1.1.2011-31.12.2013. Helsinki: Oikeusministeriö.

Passilaki 21.7.2006/671.

Peuralahti, E. 2012. Lapsen tapaamisoikeus. Hämeenlinna: Kariston Kirjapaino Oy.

Suomen perustuslaki 11.6.1999/731.

Surakka, J. Lapsen etu otettava huomioon lainsäädännössä ja hallinnossa. Hakupäivä 15.12.2013.

[http://www.edilex.fi/uutiset/12686?allWords=Lapsen+etu&offset=1&perpage=20&sort=relevance&typelds\[\]=127%3Afi&searchSrc=1&advancedSearchKey=517454](http://www.edilex.fi/uutiset/12686?allWords=Lapsen+etu&offset=1&perpage=20&sort=relevance&typelds[]=127%3Afi&searchSrc=1&advancedSearchKey=517454).

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Lapsen elatus ja huolto 2013. Hakupäivä 10.6.2014.

http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/116177/Tr10_14.pdf?sequence=1.

Tilastokeskus. 2014a. Liitetaulukko 1. Käräjäoikeuksissa loppuun käsitellyt, saapuneet ja siirtyneet siviiliasiat asiaryhmittäin 2013. Hakupäivä 10.6.2014.

http://tilastokeskus.fi/til/koikrs/2013/koikrs_2013_2014-04-02_tau_001_fi.html.

Tilastokeskus. 2014b. Perheet 2013. Lapsiperheiden määrä vähenee edelleen. Hakupäivä 10.6.2014. http://stat.fi/til/perh/2013/perh_2013_2014-05-23_fi.pdf.

Uskonnonvapauslaki 6.6.2003/453.

Valkama, M. & Litmala, E. 2006. Lasten huoltoriidat käräjäoikeuksissa. Helsinki: Hakapaino Oy.

Valtioneuvoston asetus väestötietojärjestelmästä 25.2.2010/128.

Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus 20.11.1989.